

**TSAFI KO MAGANI: TAƙAITACCEN NAZARIN KAN-
GIDA DA NAU'O'INSA A ƙASAR KWATARKWASHI**

NA

**RABI'U ALHAJI
ADM.NO: 0911106053**

**KUNDIN KAMMALA KARATUN DIGIRI NA FARKO
SASHEN NAZARIN HARSUNAN NAJERIYA,
JAMI'AR USMANU [ANFODIYO
SAKKWATO**

October, 2014

TABBATARWA

Mun amince da cewa, wannan kundi na RABI'U ALHAJI mai Lamba 0911106053 ya cika dukkanin }a'idaojin da aka shimfi]a, dangane da neman shaidar digirin farko na B.A. Hausa, a Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sakkwato.

.....
.....

Sa Hannun Mai Dubawa
Wata

Kwanan

Mal. Sama'ila Umar

.....
.....

Sa Hannun Shugaban Sashe
Wata

Kwanan

Farfesa M.A. [antumbishi

.....
.....

Sa hannun Mai Dubawa na Waje
Wata

Kwanan

SADUKARWA

Na sadukar da wannan aikin ga mahaifana. Da fatar Allah ya saka masu da mafificin alherinsa duniya da lahiri.

GODIYA

Godiya ta tabbata ga Allah (S.W.T) maka jaicin sarki mai kowa mai komai, da ya ba ni ikon kammala wannan aiki na

binciken, na karatun digiri na farko a Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya (B.A Hausa), na Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sakkwato. Tsira da amincin Allah amincin Allah su }ara tabbata ga fiyayyen halittu cikamakin Annabawa shugaban mursalai da Iyalan gidansa da SahabbanSa da sauran tsarkakan bayin Allah da suka biyo bayanSa da ayyuka madaidaita.

Ina mi }a godiyata ta musamman zuwa ga malamina wanda ya yi mini jagorancin duba wannan nazarin Allah ya cika wa malam burinsa, ya kuma }ara]aukaka, sannan ya tsare shi daga dukkan sharri masharranta. Godiya ta musamman ga dukkan malamaina, wa]anda suke a wannan Sashe na Nazarin Harsunan Najeriya na Jami'ar Usmanu [anfodiyo, domin jajircewarsu a kaina don ganin na samu

tarbiya da ilimi mai amfani. Na gode Allah ya }ara muku

}aukaka da kuma lafiya. Ina mi }a godiyata ga shugaban Sashe

Farfesa Muhammad Abdulhamid [antumbishi.

Wannan shafin ba zai }are ba sai na mi }a godiyata ga
malamaina irin su;

Dr. Ibrahim S.S. Abdullahi da Dr. Yakubu Aliyu Gobir da
Farfesa A.H. Amfani da Farfesa A.M. Bunza na gode da irin
gudummawar da ku ka ba ni a lokacin karatuna da kuma
lokacin gudanar da wannan bincike.

Bayan haka ina mi }a godiya ga mahaifana Alhaji Usman
(Ha }urau) da Malama Fatimatu Haruna da suka }auki nauyin
karatuna tun daga Firamare har mataki na Jami'a, Allah ya saka
masu da mafificiyar rahamarsa da kuma gidan Aljanna Firdausi.

Ina }ara mi}a godiyata ga Malamina Babana watau Malam Sama'ila Umar wanda Allah ya ba damar duba wannan aikin nawa, ya yi gyare-gyare tare da bayar da shawarwari domin ganin aikin ya kammala, Allah ya saka masshi da kuma iyalansa da mafificin alherinsa da kuma gidan aljannar firdausi amin. Sannan ina mi}a godiya ga dukkan Malamaina bisa irin kyakkyawar gudummawar da suka bani na tsawon lokacin da nayi da su, da kuma ganin na zama cikaken mutum, ta fuskar ilimi da tarbiya, Allah ya saka masu gaba]aya da Alherinda da kuma mafifiyar Aljanna Firdausi amin. Sannan ina mi}a godiya ga ma'aikatan Sashen Koyarda Harsunan Nijeriya bisa irin goyon baya da shawarwari da suka bani, Allah ya saka masu da alherinsa amin.

Sannan ina mi}a godiya ta musamman da kuma yaba wa matana Rabi Sani da Rabi Ibrahim da kuma amaryata mai zuwa

nan gaba Sa'adatu Muhammad da kuma Surukkaina maza da mata, dukkansu Allah ya saka masu da alheriSa na AljannarSa Firdausi amin.

Ina mi}a godiya ta ga Alh. Usman Magaji da Alh. Sule A.A. da kuma Aliyu A.A. Shehu Janmajalisar Tarayya (Abuja) da kuma dukkan ma'aikatan gidansa da Baba Jika direban gidan Sidi Bello dukkansu Allah ya saka masu da alherinsa amin.

Ya zama wajibi gare ni in gode wa dukkan 'yan'uwana maza da mata, da abokan arziki irin su: Alhaji Gambo Kwatta da Muhammad Bala Salisu Jan Hauwa Masaurari da Musa Jan Inna da Dauda Umar da Isah Abubakar da Abdullahi Muhammad Liman da Auwalu Abdullahi Ladan da Abdullahi Idiris da Aliyu Bala da Garba Muhammad da Umar Jan Amma da Mani Garb da Adamu Isalu da Malam Ibrahim Gidan doki

da Salihu Rufa’i da Rabi’u Gola da Ibrahim ‘yar dashi da sauran su, dukkansu Allah ya saka masu da alherin sa amin.

Ina mi}a godiya ta ga dukkan abokan aikina, da kuma wurin da gwamnati ta bayar da ni aro musamman Shugaban ma’aikata watau Alhaji Lauwali Jan Azumi kwatarkwashi da ma’aikatansa baki jaya. Allah ya saka masu da alherin sa amin.

Ina kuma gode wa Malam Nura Bello (C.O.E.) Shehu Shagari Sakkwato da Sama’ila Salihu da Muhammad Bala da Usman Abubakar Zodda, Allah ya }ara buji amin.

Sannan ya zama wajibi in yabi }aukacin ‘yan ajinmu domin irin zaman Salama da mutunta juna da muka yi da kuma bani dammar jagorancin su har tsawon shekara hu}u a wannan Jami’a.

Ba zan Jiga aya ba, sai na gode wa Baba Shehu da
iyalansa da Sama'ila da Sanusi da Abdullahi da fatan Allah ya
saka masu da Aljanna Firdausi Amin.

{UNSHIYA

Take:.....
.....i

Tabbatarwa:.....
.....ii

Sadaukarwa:.....
.....iii

Godiya:.....
.....iv

{umshiya:.....
.....viii

BABI NA [AYA: Gabatarwa

1.0	
Gabatarwa.....	
.....1	
1.1	Bitar Ayyukan da Suka
Gabata.....	4
1.2	Dalilin
Bincike.....	10
1.3	Manufar
Bincike.....	12
1.4	Farfajiyar
Bincike.....	13
1.5	Hanyoyin Gudanar da
Bincike.....	13

1.6 Mahimmancin

Bincike.....15

1.7

Na]ewa:.....

...16

BABI NA BIYU : Ma'anonin Tubalan Bincike

2.0

Shimfi]a:.....

.....18

2.1	Samuwar		Garin
	Kwatarkwashi.....	18	
2.2	Kafuwar		Garin
	Kwatarkwashi.....	20	
2.3	Sana'o'in	Mutanen	Garin
	Kwatarkwashi.....	23	
2.4	Al'adun		Al'ummar
	Kwatarkwashi.....	28	
2.5	Yanayin	}asar	Garin
	Kwatarkwashi.....	30	
2.5.1	Gurbin		{asar
	Kwatarkwashi.....	31	

2.5.2 Yanayin	{ asar
Kwatarkwashi.....	32
2.5.3 Yanayin	
Hunturu.....	33
2.5.4 Yanayin	Zafi Ko
Bazara.....	35
2.5.5 Yanayin	
Damina.....	36
2.6 Yadda Garin Kwatarkwashi Ya Samu	
Sunansa.....	37
2.7 Sarakunan Kwatarkwashi Tun Daga Kafuwar Garin	
Zuwa Yau(1400 Zuwa	
Yau).....	
.....	39

2.8	Tsarin		Masarautar
	Kwatarkwashi.....		39
2.9	Sashen	Sarakuna	Masu
	Tsaga.....		40
2.10	Sashen	Sarakuna	Masu
	Bille.....		41
2.11	Tsarin		Sarautar
	Kwatarkwashi.....		42
2.12			
	Na]ewa.....		
		44
	Tushen		
	Bayani.....		45

BABI NA UKU: Ma'anar Tubalan Bincike

3.0

Shinfi]a.....
.....46

3.1 Ma'anar

Tsafi.....46

3.2 Ma'anar

Magani.....48

3.3 Ma'anar

gida.....52

Kan-

3.7

Na]ewa:.....
.....57

**BABI NA HU[U: Kan-gida Da Ire-irensa Da Yadda Ake
Gudanar Da Bautarsa**

4.0

Shimfi]a.....
.....58

4.1 Dalilan Da Suka Haddasa Bautar addinin gargajiya ga
Bahaushe....59

4.2 Yadda Bahaushe Ke Bautar
Gargajiya.....62

4.3 Ire-iren Kan-Gida A {asar
Kwatarkwashi.....69

4.4 Mahimmancin Kan-
Gida.....72

4.5	Matsayin		Kan-Gida	A
	Da.....			75
4.6	Matsayin		Kan-Gida	A
	Yau.....			77
4.7	Yadda	Ake	Bautar	Kan-
	Gida.....			79
4.7.1				
	Inna.....			
			79
4.7.2				
	Kurjanu.....			
			82

4.7.3

Kure.....
.....87

4.7.4

{un}urutu.....
.....89

4.7.5

Duna.....
.....94

4.7.6 Haji

Ruwa.....9

7

4.7.7

Magiro.....
.....98

4.7.8

Maidawa/[antsatsumbe.....
.....100

4.7.9

Taiki.....
.....103

4.7.10

{yauka.....
105

4.7.11

Madku/Mayauko.....

.107

4.7.12

Anniya.....

.109

4.8 Yadda Ake Ro}on Bu}atu Zuwa Ga Aljanun Kan-

Gida..... ..111

4.8.1

Inna.....

.....112

4.8.2

Kurjanu.....

.....114

4.8.3

 Kure.....
.....116

4.8.4

 {un}urutu.....
.....118

4.8.5

 Duna.....
.....120

4.8.6 Haji

Ruwa.....12

1

4.8.7

Magiro.....

.....123

4.8.8

Maidawa/[antsatsumbe.....

.....124

4.8.9

Taiki.....

.....126

4.8.10

{yauka.....

127

4.8.11

Madku/Mayauko.....

.128

4.8.12

Anniya.....

.130

4.9

Na]ewa.....

.....133

Tushen

Bayani.....134

BABI NA BIYAR

TA{AITAWA DA KAMMALAWA

5.1

Kammalawa.....

...136

Manazarta:.....

.....139

BABI NA [AYA: Gabatarwa

1.0 Gabatarwa

Babban burin wannan nazarin shi ne na bin sawun jaya daga cikin nau'o'in bautar gargajiya da Hausawa suke aiwatarwa. Wannan bautar ita ce, ta kan-gida. Don samun sau}in gudanar da nazarin an kasa aikin zuwa babuka biyar. Ga yadda aka shirya gudanar da binciken a kowane babi.

A babi na jaya bayan shimfi]a sai aka gudanar da bitar ayyukan da masana da manazarta suka gudanar. Bayan an kammala nazartar ayyukan sai aka sami dalilin da ya haifar da gudanar da wannan nazarin, saboda ba a sami wani aiki da ya yi daidai da wannan nazarin ba ko da ta take ko farfajiyar da aka ke~e wa aikin. An kawo hanyoyin da aka bi don samun nasarar kammala binciken. An bayyana irin mahimmancin da binciken yake da shi bayan an kammala shi, daga nan sai aka na]e babin.

A babi na biyu kuwa bayan shimfi]a sai aka kawo tarihin samuwar garin Kwatarkwashi da kafuwarsa da ire-iren sana'o'in mutanen garin suke gudanar wa. Babin ya kawo bayani kan irin al'adun da mutanen Kwatarkwashi suke gudanarwa tare da yanayin }asar garin. A }ar}ashin yanayin }asar an dubi yanayinta da yanayin lokuta na shekara. An kawo yadda garin Kwatarkwashi ya samo asalin sunansa na Kwatarkwashi, tare da tsarin masarautarta. An bayyana sarakunan da suka mulki garin tun daga shekarar 1400 zuwa yau. An kawo yadda tsarin gidan sarautar garin Kwatarkwashi yake, inda aka bayyana akwai gida biyu a gidan sarautar. An na]e babin daga }arshe.

Babi na uku kuwa an yi fashin ba}in kalmomin tubalan binciken ne don samawa mai sha'awar karatu fahimtar inda aka dosa. A babi na hu]u an kawo dalilan da suka haddasa bautar

gargajiya ga Hausawa, tare da bayyana yadda Bahaushe ke aiwatar da tsarin bautarsa a gargajiyan. Bayan nan sai aka koma kan mahimmin binciken inda aka bayyana ire-iren kan-gida a garin Kwatarkwashi, tare da mahimmancin. An yi bayanin matsayin kan gida a da, da yanzu. Sannan aka kawo yadda ake bautar kan-gida tare da jero ire-iren aljanun da ake yi wa hidima don su zama tsanin biyan bu}ata a bautar kan-gida. An yi bayani daki-daki kan yadda ake ro}on bu}atu zuwa ga aljanun da ake yi wa bautar kan-gida. Sannan aka jero sunayen aljanun tare da ire-iren kirarin da ake yi wa kowane aljani a lokacin da ake gudanar da bautar don neman biyan bu}ata. A yi bayanai kan sharu]]an da ake iya samu wajen bautar kowane aljani a matsayin kan-gida. An na]e babin ta hanyar ta}aita bayanan da babin ya }unsa. A babin na biyar kuwa jawabin kammalawa ne, sai manazarta ta biyo bayansa.

1.1 Bitar Ayyukan Da Suka Gabata

Ibrahim (1983) kudin digirin farko (B.A) wanda aka gabatar a jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato. Ya rubuta kudin mai taken Camfe Camfen Hausawa;. A cikin wannan kudin, Awaisu ya yi {okarin kawo bayani a kan camfe- camfen Hauwasa da suka shafi kiyon lafiya da masu ala}a da tsiƙi da tanadi,siffon camfi tare da sigoginsu. Sai kuma inda ya taƙo camfi mai ala}a da addinin musulunci, wa}anda dukkanninsu akwai camfe-camfe, wa}anda akwai camfi da Bahaushe yake dasu a kan hakan. Duk da yake dai wannan marubucin ya taƙo kan zancen taken bincike da nake son yi dangane da abin daya shafi camfi. Amma kuma har wayau, bai taƙo camfin da akan samu dangane da al'adun Bahaushe ba. wanda yake ni

fannin bincikena ya }unshi camfin daya shafi aure, haihuwa da mutuwa.

Abdullahi, (2002) kundin digirin farko(B.A) wanda aka gabatar a Jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato.Ya rubuta kundin mai taken, kamarin kwantagora. Tarihinsu da Al'adunsu; A cikin wannan kundin, zakariya'u ya yi }okarin bayani a kan matakan rayuwar Bahaushe, wato aure haihuwa da kuma mutuwa. Amma kash! Bai ta~o ire iren camfe - camfen da ake samu a cikin wadannan matakan rayuwa ba. wanda ni nawa binciken, zai fede biri har wutsiya.

Yaro, (1986) kundin digirin farko (B.A) wanda aka gabatar a jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato. Ya rubuta kundin mai taken ala}a da bambance-bambancen Al,adun Hausawa da na }abilar jaba, shima Abubakar ya yi

rawar gani dangane da al'adun Hausawa da suka shafi sallar idi, yawon sallah, aure,aski, la}abi. Haka kuma, ya yi Magana dangane da mutuwa zaman makoki . amma har ila yau, bai yi magana a kan camfi ba. da wannan ne naga na }ara samun }arfin guiwa wurin yin bincikena.

Gado, (2007) kundin digirin farko (B.A) wanda aka gabatar a jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato. Ya rubuta kundin mai taken tarihin tsafe-tsafen kambari da gungawa na magani a kan Hausawa Mazauna yauri. A cikin wannan kundi, Aliyu Gado ya yi bayani dangane da abin daya shafi tsafi. Inda ya yi }o}arin bayyana ma'anarsa tare da yadda tsafe-tsafen kambarin yauri yake. Wanda yake a al'adar Bahaushe akwai tsakanin camfi da tsafi. Domin kuwa yadda matsafa suka suke amfani da tsafinsu a matsayin addininsu, haka camfi camfi sukan }auke shi

kamar addini a wani fagen. Amma duk da haka, Aliyu bai yi Magana dangane da abin daya Safi tasirin camfi a matakan rayuwar Hausawa ko abin daya shafi hakan ba. wannan ne ya }ara mini }warin guiwa wurin yin nawa binciken.

Wasagu, (1999) kundin digirin farko (B.A) wanda aka gabatar a jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato. Ya rubuta kundin mai taken tasirin Aure Hausawa a kan na Dakarkari Zuru; A cikin wannan kundin, Bashar ya yi {o}arin bayyani kan }aya daga cikin matakan rayuwar Bahaushe, wato aure ,amma kash! Bai ta~o ire-iren camfe-camfen da ake samu a wannan mataki na rayuwar Bahaushe ba. wanda yake ni kuma nawa kundin, zai fede biri har wutsiya.

Abubakar, (2005) kundin digirin farko (B.A) wanda aka gabatar a jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato. Ya rubuta kundin mai taken Camfi A cikin Akushin Bahaushe ; shima wannan bawan Allah, a cikin kundinsa ya yi {o}arin bayani dangane da abin daya shafi kan zancen binciken, wato camfi. Inda ya yi tsokaci a kan samuwar camfi, yadda Bahaushe yake, ma'anarshi da misalanshi da kuma makamantan haka. Amma shi ma har ila yau, bai yi Magana akan camfe-camfe da suka shafi matakan rayuwar Bahaushe ba. wato aure, haihuwa da kuma mutuwa.

Abu, (1985) kundin digirin farko (B.A) wanda aka gabatar a jami'ar Usmanu danfodiyo da ke sakkwato. Shi kuwa Ya rubuta kundin mai taken Al,adun aure a katsina da canje-canjen da ake samu, a cikin wannan kundin, Muhammadu abu ya yi {o}arin bayani dangane da abin

daya shafi matakan rayuwar Bahaushe, wato aure. Inda ya yi tsokaci kan ma'anar aure da muhimmancinsa. Ya kuma yi bayanin aure kafin zuwan musulunci da kuma nau'oinsa. Wanda yake aure abu ne mai Matu}ar muhimmanci ga rayuwar]an'adam. Kuma shi ne ginshi}in rayuwar kowace al'umma. Amma kuma duk da haka, bai yi Magana a kan ire-iren camfe-camfen da suka shafi matakan rayuwar Bahaushe ba. Wani aikin da aka gabatar shin a,

Tsafe, (2010) ya aiwatar das hi kan Maguzawan Tsagero, manazarcin ya kawo bayanai kan al'adun rayuwar Maguzawan Tsagero tun daga tarihin su zuwa yanayin auratayyarsu da bukukuwan da sukan yi a lokutan aure da haihuwa da mutuwarsu. Haka kuma ya kawo bukin cikar shekara da na kaciya. Manazarcin ya kawo ire-iren tsaface-tsafacen da Maguzawan kan yi don tsaron kai ko don cuta

wa wani. Inda ya waiwayi maganar sammu wanda ya shafi cimaka da na turbuja da kiranye da harbin kasko da aiken aljanu da na faskara da baduhu da sagau da makantansu. Wannan aikin yana da ala}a da wannan nazarin saboda dukan su a kan Maguzawa ake gudanar das u, sai dais hi wannan a kan Maguzawan Tsagero aka gudanar. Inda shi kuma wannan nazarin za a dubi yadda Maguzawan Kwatarkwashi ke gudanar da bautarsu wadda ta shafi tsafin kan-gida.

1.2 Dalilin Bincike

Komai na da dalili idan har za a gudanar da shi, don haka wannan nazari yana da nashi dalilin da ya sa aka gudanar da shi. Daga cikin dalilan sun ha}a da:

- (a) Cika }a'idojin da jami'a ta shimfi]a kan duk wani }alibi da ya zo shekarar }arshe ta karatu don ya ba da ta shi gudunmuwa a fagen da yake karatu.
- (b) Na biyu domin bun}asa da kuma ciyar da al'adun Hausawa na gargajiya gaba. Musamman magunguna da suka shafi tsaro a rayuwar al'ummar Hausawa.
- (c) Lokacin da ake gudanar da bitar ayyukan da suka gabata, ba a ci karo da wani aiki da ya yi daidai da wannan bincike ba, ko ta fuskar take, ko tsarin aiki ko manufa. Don haka wannan aikin ya sami dalilin gudanawa.
- (d) Wani dalilin shi ne ba a ci karo da wani aiki da aka yi a kan-gidan }asar Kwatarkwashi ba.

1.3 Manufar Bincike

Manufar wannan bincike shi ne fito da irin bautar da al'ummar Maguzawan Kwatarkwashi suke gudanarwa wadda ta shafi addini ta fuskar maganin gargajiya na tsaro, da irin gudummawar da maganin yake bayarwa ga masu amfani da shi bisa imaninsu. Yin haka zai tabbatar wa sauran al'ummu da suke yi wa al'ummar Hausawa kallon bai-jaya ta fuskar addini tabbacin cewa Hausawa musamman ma na }asar Zamfara ba dukkan su ba ne musulmi kamar yadda wasu suke kyautata tunaninsu. Domin tabbatar da hakan da kuma kawar da tunanin masu tunani kan cewa duk Bahaushe musulmi ne shi ya sa wannan aikin ya yi }o}arin fito da tsarin bautar da ta shafi tsaro na Hausawan da ake kira Maguzawa na }asar Kwatarkwashi fili.

1.4 Farfajiyar Bincike

Wannan bincike an ke~e masa muhallin gudanar da shi ne a }asar Kwatarkwashi ta jihar Zamfara. Inda aka gudanar da binciken kan batun ire-iren bautar da Hausawa Maguzawa na }asar Kwatarkwashi suke yi domin tsaro ga muhallinsu da zuriyarsu da sana'ar da suke aiwatar wa a }asar Kwatarkwashi, tare da bayyana irin mahimmancinsa. Farfajiyar wannan binciken za ta kasance ne a }asar Kwatarkwashi da ke jihar Zamfara.

1.5 Hanyoyin Gudanar Da Bincike

Manyan hanyoyin da za a bi wajen gudanar da wannan binciken su ne kamar haka:

- a. za a yi hira da manyan mutane na }asar Kwatarkwashi maza da mata wa]anda suka san abin da ake kira kangida.
- b. Za a gudanar da karance-karance na litattafan tarihi da suka shafi }asar Kwatarkwashi da al'ummar }asar domin samun nasarar kammaluwar wannan binciken.
- c. Ziyartar }akunan karatu na manyan makarantu zai taimaka wajen tattaro bayann da suka dace da wannan binciken.
- d. Duba mujallu da }asidu da mu}alu da aka buga, hanya ce babba da za a inganta wannan nazarin binciken.
- e. Za a dubi mahimman ayyukan da aka gudanar a fagen ilimi, wato kamar ire-iren kundayen da manazarta suka gudanar a jami'o'i.

1.6 Muhimmancin Bincike

Bincike kowane iri ne yana da muhimmanci ga rayuwar al'umma, da yake zai iya ilmantarwa a kan wani abu da ba a sani ba, ko ya fito da muhimmancin wani abu don mutane su yi koyi don su amfana. Ko kuma ya fito da illar wani abu don mutane su guje masa. Saboda haka shi ma wannan bincike yana da nasa muhimmanci.

Wannan binciken ya shafi }aya daga cikin hanyoyin bautar gargajiya da ta shafi magani don tsaro wanda ake aiwatarwa a garin Kwatarkwashi. Saboda haka zai zama a matsayin cike gurbi ne a kan abin da aka bari a baya wajen bayyana jerin hanyoyin bautar gargajiya ta al'ummar Hausawa. Wannan nazari zai taimaka wa }alibai ta fuskar samun damar sanin irin yadda ake gudanar da bautar gargajiya a }asar Hausa,

musamman wadda ta shafi tsaro don wajen dogaro da kai da taimakawa wajen hana munan al'adu a }asar Hausa.

Kammala wannan bincike zai fito da tsarin bautar kangida fili don nuna wa duniya cewa Hausawa basu bauta wa gumaka ba a lokacin jahiliya, aljanu suka bauta wa don neman biyan bu}atunsu na rayuwa. kudin zai taimakawa sauran]alibai suma, su mayar da hankali wurin bincike a kan irin wa]annan nazarce-nazarce da suka karanta musamman irin tsofaffin al'adun gargajiya da suke taimakawa wajen bayar da ingantacciyar rayuwar al'umma.

1.7 Najewa

Bayan shimfi]a ga ba}o in ya tafi sai a na]e. Don haka a nan za a na]e wannan babin da ta}aitaccen bayanin abin da babin ya }umsa. Abin lura a nan shi ne, duk ayyukan da aka

gudanar wajen bitar aikin da suka gabaci wannan aikin, ba a sami wani aiki da ya yi dai dai ko kamanci da aikin ba, ko da ta fuskar

take. Don haka aka fito da bayani a fili na cancantar gudanar da wannan aikin da aka aiwatar, don samun damar gudanar da wannan bincike. {udirin wannan aiki shi ne samar da }wa}}waran aiki wanda zai yi matu}ar tasiri ga rayuwar Hausawa da ma wa]anda ba Hausawa ba. Domin fito da tsarin bautar Hausawa fili saboda sauran jama'a da suke yi wa Hausawa kallon masu bautar gumaka a zamanin jahiliya su bari kuma su san cewa imanin Bahaushe a gargajiyance shi ne na bauta wa iskoki.

BABI NA BIYU: Tarihin Garin Kwatarkwashi

2.0 Shimfi}a

A wannan babin za a kawo tarihin Kwatarkwashi da samuwar asalin kafuwar garin da kuma yadda aka yi garin ya sami wannan la}ani (suna) na Kwatarkwashi, har da matsayin }asar a yau. Watau inda garin yake da kuma garuruwan da ya yi iyaka da su da kuma gundumomin da ya }unsa, da kuma yanayin garin da kuma ita kanta Masarautar Kwatarkwashin.

2.1 Samuwar Garin Kwatarkwashi

Dangane da samuwar garin Kwatarkwashi akwai Dana sa~anin ra'ayi na masan tarihin garin. Amma tarihi ya nuna cewa mutanen Kwatarkwashi sun fito ne daga }asar Katsina. Tarihi ya nuna cewa asalin mutanen Kwatarkwashi sun fito ne

daga garin Katsina. (Wannan ya nuna cewa mutane Kwatarkwashi asalinsu Katsinawa ne ba Zamfarawa ba.)

Kafin mutane Kwatarkwashi su iso garin Kwatarkwashi sun zauna wurare da dama. mutane Kwatarkwashi sun baro Katsina ne saboda }arancin }asar noma. Wanda ya tilasta masu yin hijira don samun wuri mai yalwa har zuwa wani gari da ake kira ‘Sar}a}iya’. Tarihi ya nuna cewa sun sami shekaru }ari biyu (200) a wannan gari kafin su ci gaba da tafiya. Daga wannan gari ne suka tashi zuwa wani wuri da ake kira Wauni, bayan sun baro nan kuma suka koma wani wuri da ake kira Dungai (Gulubba). Tarihi ya nuna sun samu shekara }ari biyu (200) daga nan suka dawo wani gari da ake kira da }ofar Fada.

A wata majiyar ana ce mutane Kwatarkwashi sun taso ne daga Katsina suka zauna a kewayen duwatsun da kenan kewayen Kwatarkwashi. Ana sane da cewa su wa}annan

mutanen sun sami cu]anya da mutane Zurmi da ke cikin daular Zamfara ta fuskar sana'a da yanayin zamantakewa a lokacin da suke zaune a kewayen duwatsu. Daga baya suka dawo wurin da suke a yanzu, wato suka baro gindin dutse.

A wani }aulin kuwa ana ce mutanan Kwatarkwashi sun zo ne daga Katsina. Babban dalilin da ya rabo su daga }asarsu, bai fi guda uku ba: Na farko }abilanci da siyasa da bambancin addini da kuma rashin samun fifiko na zaman }asar⁽²⁾.

2.2 Kafuwar Garin Kwatarkwashi

Garin Kwatarkwashi a da can gari ne wanda ya zauna a }ar}ashin ri}on mulkin Masarautar Katsina kafin zuwana Jihadin Shehu Usmanu]anfodiyo, da kuma zuwana Turawana mulkin mallaka. Masarautar Katsina ita ke kula da garin }ar}ashin Udana Dawakin Katsina mai ri}on 'Yanadoto.

A zamanin jihadi bayan ana cinye ‘Yanadoto, garin ya zuuna a }ar}ashin jagoranacin masu jihadi, kulawar Malam Muhammadu Sambo]an’ashafa wanda ke ri}e da garuruwan da ke }ar}ashin masarautar Katsina (3) (wa]anda suke yanakin Gusau). Bayan zuwan Turawan Mulkin mallaka sai garin ya zama gunduma mai ri}e da wasu }auyuka a cikin }aramar hukumar Gusau a Jihar Sakkwato ta da can.

Kamar yadda al’amari ya bayyana, kowane gari yana da asalin kafuwarsa da irin cigaban da ya samu da irin mutane da suke zaune a cikinsa. Bincike ya nuna cewa ainihin mutane da suka kafa wannan gari na Kwatarkwashi, sun fito ne daga }asar Katsina. Wanda ya fara zama musabbabin kafa wannan gari na Kwatarkwashi wani mutum ne mai girman jiki ba}i }a}}arfa wanda ake kira da suna Kwatashi. Bugu da }ari, daga wannan sunan ne aka samo ainihin sunan da ake kiran wannan garin da

shi, watau Kwatarkwashi. A lokacin da Kwatashi ya iso wannan }asa ya fara zama a wani wuri da ake kira "Koli" daga nan ya taso zuwa wani wuri da ake kira "Unguwa" daga nan ne ya taso ya dawo wani wuri da ake kira "Dungai", wa]annan wurare duk suna nan gabas da Gulubba. Daga wannan wuri ne na Dungai ya taso ya zauna a gindin wani dutse a inda babban garin Kwatarkwashi ya ke a yanzu. Kwatashi mutum ne da aka san shi da jarunta da kuma nuna bajinta ta kowane gefen al'amurrana zaman takewarsa tare da jama'arsa, sannan ga rashin tsoro.

Muhimmin bayani da za a iya tabbatar da haka shi ne a can zamanin da yake zamansa tare da jama'arsu wurare da ya yada zanguna kafin kafuwar garin Kwatarkwashi ana sami tarihin hasashen cewa akwai miyagun namun daji da kan cutar da jama'a ko kuma ma halaka su baki]aya. Su wa]annan namun

daji suna cikin wani babban falalen dutse ne dake kusa da mazaunin kwatashi da jama'arsa, mafi yawanci dabbobin da ke cikin kogon dutsen kuraye ne. To amma saboda rashin tsoro da bajintar wannan mutum ya }arfafa wa sauran mutanesa tare da }ara masu }warin gwuiwar na zaman a wannan wuri mai cike da ha}ari da kuma rashin kwanaciyar hanakali. Juriyar sai ta sanya wasu daga cikin su suka kama sana'ar farautar namun dajin. Yawan farautar da ake yi wa namun dajin sai ya tilarta su suka matsa zuwa tsakiyar daji don kaucewa farmakin da mutane kwatashi suke kai masu.

2.3 San'o'in Mutane Garin Kwatarkwashi

Tun rana gini-rana zane, al'ummar garin kwatarkwashi tun can asali al'umma ce wadda suka dogara da kansu wajen samar da hanyoyin tattalin arzikinsu. Ba a san su da kasala ko raggwanci ba, domin tun asalinsu masu haza}a ne wajen yin

tsayin daka wajen gudanar da sana'o'i daban-daban don wadatar da kansu daga bu}atunsu na yau da kullum. Ta haka ne har ya zama a kowane gida a Kwatarkwashi za a tarar suna da sana'o'in da yake aiwatarwa. Sana'o'in suna faruwa ne daga irin burin da masu gidan suke da shi a rayuwarsu ta yau da kullum, irin wannan burin shi yake da}a bun}asa sana'o'in nasu, saboda samun nasarar cimma buri dangane da bu}atun yau da kullum na rayuwarsu. Bu}atar }an Adam ta son abinci da sutura da muhalli ne ke haifar da sana'o'i irin su Noma da Farauta da Sa}a da Fawa da }ira da Gini da dai sauransu. Don haka masana suka bayyana ma'anar sana'a da cewa, 'sana'a azanci ne da hikima don sarrafa albarkatun }asa da ni'imomin da }an Adam ya mallaka don bu}atun yau da kullum'.

Ana iya cewa sana'a abu ce wadda mutum yake aiwatar da ita domin samun abin masarufi saboda gudanar da harkokin yau da kullum na rayuwa.

Idan aka dubi sana'o'in da suka danganci maza da sana'o'in da suka danganci mata, sannan da wa]anda suka yi tarayya da juna. Ga bayanin kamar haka, sana'o'in maza su ne wa]anda yawanci maza ne suka fi yin su, koda yake akan sami mata na yi su amma ba da yawa ba. Irin wa]annan sana'o'in sun ha]a da:

}ira	Koli
Farauta	Wanzanci (aski)
Jima	Bokanci
Gini]ori
Su (Kamun kifi)	malantar gargajiya

Rini Shuna da baba

Dukancin Sassa}a

Noma Fatauci

da sauran su.

Sana'ar mata, sana'o 'i ne wa}anda ga al'ada mata ne
suke aiwatar da su ga ka}an daga cikinsu:

Ka}i Ri}i

Kitso Koda(casar hatsi, sussuka)

Tuwo da miya Da~e

Dawo (Fura) daddawa (daudawa)

Waina da miya }anwake

}osai Nakiya

Hoce Suyar cin-cin,

Hikima Suyar gya}a ko aya

}uli-}uli (}uli bakuru, gwanatale, }arago)

Da}}uwa da dai sauransu.

San'o'in Tarayya, wannan nau'i kuma wasu san'o'im ne wa]anda aka yi tarayya tsakanin maza da mata wajen aiwatarwa. Al'ada ta amince wa jinsin maza da na mata su gudanar da su ba tare da wata tsangwama ba. Ka]an daga cikin wa]annan san'o'i su ne:

Noma	Ro}o
Kasuwanaci	Wa}a
Dillanaci	Bori
Ginin tukwanae	Kiwo
Sa}a	Fawa
Maganin gargajiya	Arkomi
}wadago ko aikatau	Jagale da sauransu.

Waɓannan su ne kaɓan daga cikin sana'o'in garin Kwatarkwashi, kuma su ne suka taimaka wajen bun}asa cigaban garin Kwatarkwashi da kuma yankunan ta. Kusan duk waɓannan sana'o'in mutane Kwatarkwashi na gudanar da su tun asali, tare da }arin wasu sana'o'in da zamani ya zo masu da su. Mutanen Kwatarkwashi mutane ne masu fasaha da haza}a da juriya wajen dogaro da kai, shi ya kawo masu ci gaba da ci gabana garinsu na Kwatarkwashi.

2.4 Al'adun Al'ummar Kwatarkwashi

A duk lokacin da mutane suka aminta su zauna a wuri }aya kuma su gudanar da rayuwa bai }aya to za su samar da waɓansu hanyoyi na gudanar da wannan rayuwar tasu, gwargwadon bu}atunsu ko kuma irin fahimtar da suka yi wa rayuwarsu. Ha}i}a duk wani tunani da al'umma za su yi na shimfi}a rayuwarsu ba zai rasa dalili na wasu fa'idoji ko alfanau

da za su samu ba. Hakan kuwa yana iya kasancewa wata kariya ce gare su ko kuma waraka daga wani abu da yake muzgana musu. Nazarin irin wannan rayuwa yana ba da dama na fito da hikimomin da ke }unshe a cikin su ko da kuwa ba shi ne ainihin dalilin samar da wannan al'adar ba. Don haka al'ummar Kwatarkwashi suna da al'adu da suka gudanarwa lokaci-lokaci. Don haka mutane garin Kwatarkwashi suna da al'adu kamar haka:

Bikin Aure

Bikin Haihuwa

Bikin Najin Sarauta

Bikin Cika-ciki

Bikin Takutaha

Bikin Hawana }aho

Wasan Tauri

Wasan Danbe

Wasan Baure

Wa]annan su ne ka]an daga cikin wasu al'adu da mutanen garin Kwatarkwashi suke gudanarwa.

2.5 Yanayin }asar Garin Kwatarkwashi

Allah ya albarkaci yanayin }asar Kwatarkwashi da }asa mai albarka irin wadda ake kira da jigawa wadda take tamkar yanayin }asar garuruwana }asar Hausa ta gabas. Samun irin wannan }asa mai albarka a wajen manoma tare da kayan noma masu]imbin yawa a kowace shekara sai ana bincika. Akwai }asa mai]auke da nau'in yanayin }asa daban-daban wa]anda suka }unshi wa]annan rukunoni na }asa kamar haka: Ha}o da Yashi ha]a da Laka, sannan akwai yun~u na musamman da Fadamar Kura da kuma Fadamar Rafin gabas da]anbami, wa]anda ke tsaida ruwa har tsawon wani lokaci wanda ya sa

yankin ke tin}aho (ta}ama) wajen noma na damina da na ranai, kamar su nomana dawa da gero da shinkafa da dai makamantansu. Abubuwan da ake nomawa da rani sun ha]a da albasa da tumatur da shinkafa da kuma amfani da yun~u wajen gine-ginen gargajiya domin mutane wannan yanki.

2.5.1 Gurbin }asar Kwatarkwashi

Ainihin }asar Kwatarkwashi gaba]ayanta ta yi iyaka da garin Mada ta wajen gabas, ta wajen yamma kuwa ta yi iyaka da }asar Gusau, ta sashen kudu kuwa ta yi iyaka da }asar]ansadau, ta arewa kuwa }asar ta yi iyaka da Wonaka da }asar }auran Namoda. Wa]annan garuruwa su ne suka yi iyaka da }asar Kwatarkwashi da ke cikin }aramar hukumar Bungu]u.

2.5.2 Yanayin }asar

Yanayin }asar Kwatarkwashi galibi shimfi]a]]iya ce mai yawa sarari kuma akwai ta da tsaunuka da tuddai jefi-jefi. Yanayin }asar Kwatarkwashi na da dazuzzuka da yawa filaye na noma da kiwon dabbobi da kuma manyan itatuwa. Yanayin }asar Kwatarkwashi iri biyu ne, domin akwai yanayi irin na sanyi da kuma yanayi irin na zafi a lokacin bazara. Su wa]annan ganyayyakin itatuwan idan damina ta gabato suna kakka~ewa domin shiga wani sabon yanayi, za su sauya su sake sabon toho domin tohon da suka samu da rani babu shi ya kakka~e.

Idan yanayin sanyi ya wuce sai rani ya zo duk itatuwan su bushe, wasu itatuwan sukan yi kamar sun mutu sai lokacin bazara, lokacin ne da damina na batun kawo jiki sai su kakka~e su sake sabon tofo domin shiga sabon yanayi, }asar Kwatarkwashi tana da kyau sosai. }asar Kwatarkwashi tana da

fadama da }oramu mai yawa a cikin wa]annan fadamu da }oramu da tafkuna ana amfani da su wajen noman rani da kamun kifi, kuma masu wannan wuri suna da sana'o'i iri-iri kamar Kasuwanci da Su da Noma da Kiwo da Farauta da kuma Ilimin zamani watau aikin gwamnati da dai sauransu, domin cigaban wannan yanki.

2.5.3 Yanayin Hunturu

Yanayin hunturu a }asar Kwatarkwashi lokaci ne mai sanyi, yana farawa ne daga watan goma zuwa watan biyu, a wannan lokacin iska yana bugawa daga gabas zuwa yamma, sama da }asa duk buda (hazo) ke lullu~e su a sama da kuma }asa a cikin wannan yanayi ne lokacin za ka ji sanyi ko kuma]ari a jikinka, saboda a wannan lokacin ne sanyi zai yi yawa, a cikin wannan yanayi ne mutane yankin ke noman rani, za su yi shuka a cikin fadama. Abubuwan da suke shukawa sun ha]a da

wake da albasa da masara da dankali da kuma tumatir da sauran wasu kayan gona.

Tun farko ana faɗi cewa mutane yankin Kwatarkwashi manoma ne sosai, a cikin watan huɗu ne suke fara jibar amfanin gonar da suka shuka suna kawowa gida ko kuma su sayar domin cigaban }asar Kwatarkwashi.

Duk da haka, a wannan lokacin akwai }an sanyi a sama da kuma }asa domin a wannan lokacin yankin Kwatarkwashi za a iya kai wa har }arfe goma na safe ba za a iya ganin rana ba domin buji (buda, hazo) a samaniya.

Saboda sanyi da kuma iska, saboda iskan yakan buga gabas ya nufi yamma a wannan lokacin na hunturu.

2.5.4 Yanayin Zafi Ko Bazara

Yanayin zafi a }asar Kwatarkwashi yana farawa ne daga watan uku zuwa watan shida, wannan lokacin zafi zai zo a wannan yanayin }asar Kwatarkwashi. Domin a wannan lokacin ne rana take yin tunanin zafi sosai, babu wani abin da ke kare ta. Saboda rashin abin da ke kareta ne ke kawo zafi a wannan yanki na Kwatarkwashi. Amma ko da yake a lokacin rani akwai wasu ayyuka da mutane wannan yanki ke yi domin gina }asarsu, wato gyaran gonakinsu a cikin filayensu na noma, domin a cikin wannan yanayin manoma da dama kan tashi tsaye wajen gyaran wurin nomansu, kamar kai taki da sassabe da kuma wasu ayyuka kamar aikin }asa (gini), cikin wannan yanayi jama'ar }asar Kwatarkwashi ke gyaran gidagensu na kwana da kuma gyara wurin ajiyar kayan gonar da suke samu idan lokacin kaka ya yi, watau abin da ake kira Rihewa (Rumbu).

Mutane wannan yankin na Kwatarkwashi suna ajiyar hatsin su a cikin rumbuna ko rihewa, inda suke ~oye kayan gonar su, domin idan rani ya yi su ci, domin Iyalansu da kuma kansu. Duk wa]annan ayyuka da na fa]a a baya ana yin su cikin }asar ta Kwatarkwashi.

2.5.5 Yanayin Damina

A cikin yanayin damina ne bayan manoma sun shirya sun gyara, sun yaye hakukuwa sun kwashe kara, sun sare kututturan dawa a gonakin su, sun }one sannan sai jiran ruwan sama. Wannan yanayi na damina zai fara daga watan shida (6) har zuwa watan goma (10) duk cikin wannan yanayin na damina. Domin zafi ya rage sai wani yanayi ya shigo a cikin wannan yanayi ne na damina.

Mutane Kwatarkwashi a cikin damina sun fi noma gero da dawa da gyaJa da wake, da kuma shinkafa da dai sauran su. Idan damina na farkon samuwa, yanayinta shi ne sanyi kaJan, amma kumja idan ta yi kamar wata Jaya da rabi, za ka ji damina ta canja yanayi wanda ake cewa gumi, shi ne yanayin ta. Domin a lokacin ne amfanin gona da aka shuka ya fara yin sama sosai kamar su gero da dawa da dai sauran su.

2.5.6 Yadda Garin Kwatarkwashi Ya Samo Sunansa

Tarihin kowane gari ba ya cika sai tare da ta~a Masarautar garin, kamar yadda ya tabbatar a tarihin asalin Kwatarkwashi, wato ‘yan sarautar Kwatarkwashi sun kafa wannan gari, wanda sunan garin ya samo asali ne daga wani Sarki da ake kira “Kwatashi” wanda shi kuma asalin wannan suna nasa ya samo asali ne a can lokacin Da, kuma bayan mutane Kwatarkwashi sun zauna a wannan gari, sun kafa garin

na Kwatarkwashi, sai ya kasance duk shekara Sarkin garin yana tafiya Katsina domin yin ziyara ga ‘yan’uwansa na can Katsina, duk lokacin da zai tafi yakan yi tsaraba ya sa cikin Jan kwandon nan wanda mutane Da ke yi masa marfi na kaba, wanda ake ce wa Lefe ko Kwatashi. A wannan lokaci sai ‘yan’uwansa na Katsina suka fahimci wannan abin da yake sanya masu tsaraba a cikinsa, ta haka ne duk lokacin da ya je, da sun gan shi sai su ce ga Sarkin Kwatashi nan ya zo, ta haka ne sai sunan ya bi shi na Sarkin Kwatashi, wanda mutane Katsina suka sa masa, kuma daga baya aka mai da shi Kwatarkwashi.

2.5.7 Sarakunan Kwatarkwashi Tun Daga Kafuwar Garin Har Zuwa Yau (1400 Zuwa Yau)

garin Kwatarkwashi gari ne mai tarihi kamar kowane gari a wannan }asar tun daga kafuwar wannan gari mai tarihi na Kwatarkwashi zuwa yau, ya sami shekara kamar }ari shida.

Kuma an sami jerin Sarakuna daga na farko har zuwa yau Sarki ishirin da takwas (28).

2.8 Tsarin Masarautar Kwatarkwashi

Tarihi ya nuna cewa gidan sarautar Kwatarkwashi yana da tsarin gida-gida. Inda aka sami gidajiye biyu da ake fitar da wanda zai zama sarki bayan mutuwar sarkindin da ke kan gado. Gidajiye sun bambanta ne ta hanyar yanayin tsagar gado. [aya gidan yana da tsagar gado ta kunci]ayan kuma suna da bille ne kawai. A nan za a kawo tsarin sunayen wa]anda suka yi sarautar garin Kwatarkwashi ta hanyar yawan sarakunan da kowane gida ya yi tare da kawo shekarun da kowane sarki ya yi. Sannan za a bayyana matakan tsarin shekarun da sarakunan suka yi mulki tare da bayyana ko sarkin shi ne na nawa a jerin sarakunan da aka ta~a yi a Kwatarkwashi a kaso na 2.5.9.

2.8.1 Sashen Sarakuna Masu Tsaga

1. Abubakar (Kwatashi)	1400-1429	Sarki na	1
2. Gazara	1430-1469	Sarki na	2
3. Binta Dakasari	1500-1549	Sarki na	4
4. Ummaru I. Janadora	1550-1570	Sarki na	5
5. Usman Kure	1700-1728	Sarki na	11
6. Umar Farin wata	1750-1769	Sarki na	13
7. Aliyu [ammai]aki	1770-1800	Sarkin na	14
8. Tsaidau	1873-1893	Sarkina na	18
9. Mairabo	1893-1900	Sarki na	19
10.kada	1912-1920	Sarki na	23
11.Abdullahi	1934-1954	Sarki na	25.

Waɗannan su ne Sarakunan da suka yi mulki a ~angaren gidan Abu kwatashi, wanda kuma yana daga jerin Sarakuna masu tsaga. Yanzu kuma sai mu koma ~angaren masu bille mu ga ko Sarakuna nawa ne suka yi Sarauta a wannan ~angaren.

2.8.2 Sashen Jerin Sarakuna Masu Bille

1. Maya}i	1470-1500	Sarki na	3
2. Abu Kaci ~ingirai	1571-1600	Sarki na	6
3. Gunguma	1601-1640	Sarki na	7
4. Abdu Janmagaji	1641-1679	Sarki na	8
5. Maidatsi	1680-1689	Sarki na	9
6. Ummaru II	1690-1700	Sarki na	10
7. Danage	1729-1749	Sarki na	12
8. Dabo	1800-1830	Sarki na	15
9. Aliyu II	1830-186	Sarki na	16
10. Idi	1860-1873	Sarki na	17
11. Haruna Dodo	1900-1907	Sarki na	20
12. Babba	1908-1910	Sarki na	21
13. Ba danakan	1911-1912	Sarki na	22
14. Ummaru III	1921-1934	Sarki na	26

15. Aliyu Labbo III	1954-1959	Sarki na	29
16. Ibrahim	1959-1960	Sarki na	
17. Ahmadu	1960 – zuwa yau.		

Wa]annan su ne jerin sarakuna masu bille, kuma Sarkin Kwatarkwashi na yanazu Ahmadu yana cikin ~angaren masu bille.

2.11 Tsarin Sarautar Kwatarkwashi

Danaganae da tsarin Sarautar wannan }asa kuwa ta Kwatarkwashi, kamar yadda tarihi ya bayyana cewa, mutumin da ya fara Sarautar wannan }asa shi ne Kwatashi a matsayin Sarkin }asar na farko. Haka kuma ya na]a Hakimai da Dagatai da manyan Fadawa kamar su Galadima da Shantali da Magaji da Sarkin fada da sauran makamantan su. Wa]annan Hakimai ya na]a su ne domin su agaza masa wurin tafiyar da sha'anin mulkin su.

A tarihin wannan }asar ta Kwatarkwashi Sarkin }asa dole ne ya kasance wanda ya iya tafiyar da mulkin }asarsa. Don haka ko da bayan ana na]a Sarkin aka ga ba ya iya tafiyar da sha'anain mulkin sa kamar yadda ya kamata, nan da nan sai a yi shawarar fitar da shi a sake wani. Yawanci dai masu ikon na]a Sarki da kuma fitar da shi a wancan lokacin su ne Fadawa da kuma wa]anda suka gaji Sarauta.

Idan kuma har za a fitar da Sarki a wancan lokaci sai kurum ka ji ana busa }aho a ce masa ana fitar da shi, kuma sai a fitar da shi daga }asar ta yankin gabas, nan take, kuma a na]a wani.

2.12 Na]ewa

Kasancewar garin Kwatarkwashi gari ne mai tsohon tarihi, tun lokacin da, sannan gari ne da ya yi suna akan maguzanci, dalilin haka ne ya sanya na gudanar da wannan

bincike a kan tsafi ko Magani: Nazarin kangida da nau'in sa a }asar Kwatarkwashi. Kafin mu tsunduma gadan-gadan, a cikin wannan binciken yana da kyau a san ita kanta }asar Kwatarkwashi. Danagane da haka ne aka kawo tarihin garin da inda yake da kuma asalin wannan suna Kwatarkwashi, sannan da garuruwana da suka yi iyaka da Kwatarkwashi, da kuma yawan Gundumomin da garin ya }umsa.

TUSHEN BAYANI

1. Hira da Isah Anane bayan dutse Tofa, Ranar Lahadi da }arfe
10 :30na safe, 20/03/2013.
2. hira da Amadu Gwanan Tofa, Ranar Assabar da safe
19/03/2013.
3. Hira da Bello da Sa'idu Muhammad Gusau (A Story of
Gusau: 1984 Shafi na }aya).
4. Hira da malam Aminu Gamawa, 25/03/2013.
5. Lawal }an Azumi, Auren Gargajiya a }asar Kwatarkwashi
1984, shafi 7 da na 8.

BABI NA UKU: Ma'anar Tubalana Bincike

3.0 Shimfi}a

Wannan babi zai yi tsokaci ne domin kawo ma'anar tsafi da kuma ma'anar magani da kuma ma'anar kan-gida domin }ara fito da wannan bincike na Tsafi ko Magani: Nazarin Kan-gida da Nau'o'nsa a }asar Kwatarkwashi.

3.1 Ma'anar Tsafi

Gaskiya na daga cikin abubuwan da ke sa Bahaushe ya gasganata abu, ko da ya }i shi a zuciyarsa. Matu}ar ana yi amfani da gaskiya, ana iya sarrafa Bahaushe ta kowace fuska ba tare da ya girgiza kai ba. Idan ya riga ya ba da gaskiya ga abu yana da wuya a }aryata masa abin ya yarda. Bahaushe ya fi gaskata abu idan ya gana shi da idonsa }uru-}uru a falke, to, a nan yake amfani da karin maga nan "gani ya kori ji". Bahaushe na da fahimtar cewa idan ka ga kurma yana gudu aguje kar ka

tsaya bincike kaima bishi, domin gani ya yi ba ji ya yi ba. A nan ne Bahaushe ka amfani da karin magana ganau ba jiyau ba . Al'amarin Tsafi a wajen Bahaushe ya wuce a }aryata domin ba a tabbatar da shi sai ana ganin shi a bayyane }uru-}uru ya auku kuma ba sau }aya ba, ba sau biyu ba.

Duk wurin da Bahaushe yake zaune a doron }asa ya san da tsafi ya yarda da shi, ya san ana yin sa, kuma ba ya gasgata shi sai ya ga ana yi ba ta tashi ba. Ganin haka masan al'adun Hausawa ke cewa "Tsafi" na daga cikin manayana abubuwan da suka mamaye zukatan Hausawa gabanin bayyanar addinin Musulunci a }asar Hausa. Tsafi abu ne wanda ya yi shi ka}ai ya san abin da ya yi, don haka ne Hausawa ke cewa "Tsafi gaskiyar mai shi".

A fannin magani da warkarwa "Tsafi" na nufin bin wasu hanyoyi na gargajiya musamman yi wa iskoki hidima, da

yanka, da bauta, domin biyan wata bu}ata ko samun wani amfani, ko tunku]e wata cuta.⁽¹⁾

Tsafi ma wani nau'in addinin gargajiya ne na Hausawa. Har ma Hausawa kan ce "Tsafi gaskiyar mai shi". Hausawa a gargajiyan ce ba gunki suke sassa}awa suna yin bauta ko tsafi a kai ba. Sun dai bauta wa aljanu ta hanyar tsafi wanda suke riya cewa suna cikin wasu tsaunuka ko gun kuka ko tsamiya ko marararbar hanya ko fa}o da sauran wuraren da ake Bahaushe ya iyakance a matsayin mazaunin aljanu ne.⁽²⁾

3.2 Ma'anar Magani

Magani a sha ka a warke har gobe ruwa na maganin dau]a. Hausawa al'umma ce da tun asali suke da hanyoyin neman waraka daga kowace irin cuta da kuma kariya daga kowace irin cuta da kuma kariya daga kamuwa da ita tun kafin saduwarsu da kowace irin al'umma.

Wannan hanya kuwa ita ce ta amfani da magungunan gargajiya. Ba komai ne wa]annan magungunan gargajiya ba face ha]e-ha]en wasu abubuwa da suke a muhallinsu ko suka mallaka, kuma daga tsirai da itatuwa ko }wari ko dabbobi da makamanatanasu. Ha]a itace da wasu albarkatun }asa ko sama ko ha]a wani ganaye da wani, ko ha]a wata saiwa da wata, ko gamin gambizar tsirai da itace da }wari da wasu abubuwa. Ma'ana magani ba shi ne warkewa ba, kuma rashin yin magani ga maras lafiya wauta ce. Don haka masana suka bayyana ma'anar magani da cewa :

"Magani da cewa shi ne abin da ake sha ko shafawa a jiki ko]aurawa a jiki ta hanyar yin allura don neman samun lafiya".⁽¹⁾

Ke nan ana iya cewa magani wata hanya ce ta warkewa ko kwantar da ko rage cuta ta ciki ko ta neman kariya ga cutar

abokan hamayya, ko cutar da su ko neman Jaukaka daraja ta hanyar siddabaru da sihiri na bana al'ajabi".⁽²⁾

Magani na nufin duk wata hanya da Jan Adam zai bi wajan warkar da cuta ko rauni ko neman kariya daga cutar. Saboda haka ana iya cewa, magani shi ne duk wani abu da aka yi amfani da shi domin magance wata cuta, ko cutar da wani aka saka ta ga jikinsa. Maganin gargajiya shi ne amfani da itatuwa ko rubutu ko addu'a ko surkulle don warkar da wata cuta, ko neman wani amfani, ko gusar da sharri ko haddasa wani abu saboda biyan bu}ata."⁽³⁾

"magani wata hanya ce wadda ake amfani da ita don ku~utar da rai daga wata cuta da ya kamu da ita wadda ta Jarsu a sassan jiki".⁽⁴⁾

"Magani shi ne duk wani abu da za a yi, ko wata hanya, ko kuma wata dabara ake yi don gusar da cuta daga jikin mutum Jungurugum, ko kuma kwantar da ita don kawo jin daji ga jiki ko ga zuciya da sawwa}e duk wahala da damuwa da ita cutar kan iya haifarwa".⁽⁵⁾

"Magani wata hanya ce kawai ta neman biyan bu}atar wata matsala da ke damun mutum ko kuma yana ganin matsalar tana yi masa barazana"⁽⁶⁾.

Magani shi ne duk wani abu da Jan Adam kan yi don samun warkarwa da kariya da bu}ata da Jaukaka a rayuwarsa ta yau da kullum. Don kuwa ~angaren rayuwar Jan Adam duk tafiya take wajen fafitikar neman maganin warkewa daga cutuka da kwantar da damuwar zuciyarsa ta samu sai ta shiga neman maganin Jaukaka da kariya daga abokan hamayya. Haka

kuma rayuwar Jan Adam take tafiya kullum. In ya yi maganin wannan yana buɗatar maganin wancan”.⁽⁷⁾

Magani hanya ce ta neman kawar da cuta kowace iri, ko kuma neman kariya daga gare ta ko neman gwanewa (ɓwarewa) kan wani abu.

3.3 Ma’anar Kan-Gida

Malamai da Jalibai sun yi ɓoɓarin bayyana ma’anar kan-gida a matsayinsa na addinin gargajiya, kuma reshe daga cikin hanyoyin bautar gargajiya, sun kawo ma’anaoni kamar haka:

Kan-gida a al’ada shi ne wani abu da wani gida suka Jauka madorarsu ko maji-intarsu, ga kare rayuwarsu, da Jaukakarsu, da martabar gidansu. Kan-gida ba da bori ake samunsa ba, yana nan tun gabanin bori ya yi fice ya bun}asa. Kan-gida ba camfi ba ne domin ga gida Jaja kawai ya ta}aita.

Kan-gida wani ~angare ne na bautar gargajiyar Bahaushe, inda kowane Bahaushe yake da irin kan-gidansu. Kan-gida tsafi ne na bautar da kowace zuriya take gudanarwa, saboda kowace zuriya tana alfahari da yanayin sarrafa irin kan-gida da suke bauta wa don yin wani magani ko abin ban mamaki ko asiri na nuna bajinta.⁽¹⁾

Kan-gida wani ~angare ne na addinin gargajiya na Maguzawa wanda yake hana su yi amfani da nama ko fatar ko jini ko wani sashen jikin dabbar da ya]auka ita ce kan-gidan sa. Irin su farar kaza ko jana zakar ko ba}ar akuya ko jar akuya ko tunkiya mai kwalli, da dai sauran su.”⁽²⁾

“Kan-gida wani nau’in ne na bautar da wani gida suka]auka a matsayin addini na gargajiya wanda ake bautar wasu iskoki (Aljanu) kai tsaye ta hanyar yi musu hidindimu, tare kuma da tsare sharu]]an da suka gindaya masu na zubar da jinin

wata dabba ta musamman kamar ba}ar akuya ko ba}ar kaza, ko durgun zakara, ko kaza mai wake-wake da sauran nau'o'in dabbobiko tsuntsaye na musamman. Bayan kowace shekara a kan yanake su a sawo wasu irin su a maganata su, sai a sake su a madadin wa]annan da aka yanka".⁽³⁾

“Kan-gida wani addini ne na gargajiya wanda Maguzawa ke yi suna neman biyan bu}ata, ta hannun abin bautarsu, wato ta hannun Aljanu (iska) da ake kira Kan-gida.”⁽⁴⁾

“Kan-gida na nufin aljanun da Hausawa Maguzawa ke bauta wa, yana ba su labarin abin da zai faru gare su mai kyau ko maras kyau. Kuma suna bin sharu]]an da abin da suke bauta wa ya gindaya a kansu na zubar da jinin wata dabba ta musamman, misali ba}ar akuya ko ba}ar kaza ko ba}in Sa, ko durgun zakara, ko shulluwar kaza ko rako mai kwalli, ko alhajin

rago, ko akuya mai ja, ko tunkiya mai kwalli da dai sauran su”.⁽⁵⁾

“Kan-gida wani nau’in iba da ne na gargajiya. Hausawa maguzawa ke aiwatar wa don tsaron zuriyarsu. Kan-gida yana nufin hana cin duk wata dabba ko amfani da jininta k fatarta ko wani abu nata ga zuriyar wani gida. Ire-iren dabbobin da Hausawa kan yi Kan-gida da su, su ne biri ko kaza ko damo ko tsari ko gafiya ko kuma }adanagare ko akuya ko agwagwa da dai sauran nau’o’in dabbobi. Da zarar maigida ya ce abu kaza ko dabba kaza Kan-gidan nan ce, to kowane yaron da ke gidan zai kama daraja wannan dabba sosai da kuma kiyaye rayuwarta da illanata”.⁽⁶⁾

Wannan aljanu ko iska da Hausawa Maguzawa ke bauta a matsayin Kan-gida sun }auke shi tamkar Ubangiji ne na musamman wanda su kansu Maguzawa suka }auka cewa shi ne

mai taimakon su, ya ba su lafiya da haihuwa, da dukiya, da kuma tsare su daga dukkan wani sharri. Sun kuma }auka cewa shi ke kare dukiyarsu da gidajensu da ‘ya’yansu. Har ila yau sun }auka wannan aljanu na kan-gida a matsayin tsari ko inkiyar da ake amfani da ita su ro}i biyan bu}ata a wurin ubangijinsu, kuma ana ke~e wani wuri na musamman wanda ba a mu’amula da shi sai a lokacin bautar wannan aljanu.

3.4Na]ewa

A wannan babin an kawo fashin ba}in kalmomin tubalan bincike ne don su taimaka waje yi wa mai sha'awar karanta wannan aikin jagoranci wajen fahimtar abin da nazarin ya }unsa.

BABI NA HUKU: Kangida Da Iren-irensa Da Yadda Ake Gudanar Da Bautasa

4.0 Shimfiya

A wannan babin za a duƙuƙa ne wajen aiwatar da bincike kan abin da nazarin ya sa a gaba. Wato nazarin za dubi yake tsarin kan-gida yake a ƙasar Kwatarkwashi. A wannan babin za a dubi yanayin ire-iren kan-gida a ƙasar Kwatarkwashi tare da muhimmancinsa ga mutane ƙasar Kwatarkwashi. Domin fito da irin wannan bautar fili nazarin ya waiwayi yadda Hausawan Kwatarkwashi suka jauki bautar Kan-gida da matsayinsa a Da da kuma yanazu.

A ƙarshen babin ana dubi yadda mutane Kwatarkwashi ke gudanar da bautar Kan-gida da kuma yadda suke roƙon biyan buƙatocinsu ga Kan-gidansu. Wai shin me ake nufi da

kan-gida? Za a ga amsar wannan tambayar a cikin aikin da nazarin ya gudanar.

4.1 Dalilan Da Suka Haddasa Bautar Addinin Gargajiya Ga Bahaushe

Bautar gargajiya aba ce maid a]a]]en tarihi, kusan a iya cewa da wuya a sami takamaimana lokacin da za a cewa ga lokacin da aka fara irin wannan bautar ta gargajiya. Kusan kowace al'umma da irin nata tsarin bautarsu a gargajiyarsu. Wasu na amfani da gumaka wasu kuma da wuta wasu maciji wasu kuma rana wasu aljanu wasu wata wasu fatalwa. Kusan kowace al'umma da abin da ta yi imani da shi. Hausawa na jaya daga cikin al'ummun da suka yi imani da aljanau a matsayin abin bautarsu. Kowace al'umma tana da dalilan da take dogaro da su wajen za~ar abin da take bauta wa.

[aya daga cikin dalilan shi ne]an Adam ya]auka kowane abu a duniya yana da]abi'a irin tasa, watau in ana faranta masa rai ya ji da]i ya rama da alheri, idan kuma ana ba }anta masa rai ya ji zafi ya rama da mugunta. Ta yadda da wannan magana ne mutane da ke zaune a bakin kogi, wa]anda kuma suka dogara da ruwana kogin don samun amfanin gona, idan suka tuna da yanayin shekara aka sami }arancin ruwa sai su]auka cewa kogin ne ya yi fushi, don haka bai fantsamar masu da mai ruwa mai yawa ba.

A cikin irin wannan tunanin na]an Adam sai a sami wani mutum mai dabara, wanda zai ce ya ji kogin yana cewa a kai masa wasu kayayyaki, kamar su, rago ko akuya da sauran irin su don ya huce. Da zarana ana kai sai ya zaga ya]auke. Idan aka yi sa'a shekara mai zuwa aka sami ruwa mai yawa shi ke

nan dararsa ta ci. Daga nan kuma ana sami hanyar da mutane za su cigaba da bautar wannan kogin (Augurta 2006).

Hanya ta biyu da ake zaton ta taimaka wajen }ago irin wannan addinin shi ne “ciwo”. Wani lokaci mutum zai sami ciwo a yi ta magani har a gaji ciwon ya }i warkewa. Daga nan sai mutane su }auka wannan abin ya fi }arfinsu sai in ana sami wanda ke da wata daraja ta musamman shi ka}ai zai iya warkar da shi. Ana cikin haka idan majinyanacin kwa nan bai }are ba, sai a sami wani ya ba shi magani ya warke, shi wanda ya ba da magani sai ya kwarzanata kansa don mutane su ji tsoron Sa. Sai ya nuna yana da wata daraja ta musamman, su kuwa mutane sai su yarda. A hanakali a hanakali sai ya zama Boka ya ce yana zanace da Aljanu wai su ke gaya masa magungunan cututtuka iri-iri. Ta haka ne sai wani ya kwaikwaye shi, ko kuma idan ya mutu sai ‘ya’yanasa su gajiye shi. Su ma sai su ce wa}annan

Aljanu da ke tare da Babanasu sun dawo kansu. Ta nan ne za su sami wata hanya da za su ri}a sa mabiyansu na yi masu hidima don neman biyan bu}atarsu.

4.2 Yadda Hausawa Ke Bautar Gargajiya

Bautar gargajiyar Hausawa ba wani gunki ake sassa}awa ana bauta masa ba. Duk da kasancewar yawancin Hausawa sun Musulunta, ragowar da ba su shiga addinin Musulunci ba, su ne Maguzawa, wato masu bauta wa wanin Allah, kuma su ne har yanazu su ke wannan tsarin na bautar gargajiya. Hausawa Maguzawa sun }auki iskoki (aljanau) a matsayin abin bautarsu. Kuma suna ganin cewa suna zaune a kan wasu mahimmana wurare da Bahaushe ya }auka abin tsoro kamar irin su manayana duwatsu ko kogon bishiya, ko samana bishiya kamar tsamiya, ko kuka. Kowane tsafi a kan sami mutum wanda shi ne yake kulawa da tsarin gudanar da shi. Sannan su kuma masu

wannan bautar ta tsafi za su dinga girmama wannan jagorana nasu. Domin su a ganinsu, shi ne ke isar da sa}onsu zuwa ga wannan abin bautar. Shi ne kuma ya fi kowa kusanci da wannan tsafin, yawancin irin wannan tsafin a kan yi bikin bauta masa shekara-shekara. A ranar da za a yi wannan bikin mutane sukan tafi da dabbobin da za a yanka wa abin bautar domin ya sha jini. A wannan lokacin ne jama'a za su gabatar da bu}atunsu ga wannan abin bautar. Ire-iren bu}atar da kan sa a bauta wa wannan abin bautar na gargajiya su ne kamar samun damina mai albarka, ko samun lafiyar jiki da ta gari baki }aya. Haka kuma a irin wannan lokacin ne tsafin zai bayyana wa jama'a labarin abubuwan da za su auku a shekara mai zuwa.

Wani lokaci kuma akan yi irin wannan bikin tsafin, ba lallai sai shekara ba. Wannan kan faru idan wani muhimmin abu ya faru a }asar, kamar fari ko ya}i ko kuma wani babban

mutum yana so ya yi wa wani mamacinsa hidima. Idan ana yi irin wannan buki saboda fari ne sai mutane su }auka cewa ana yi musu wannan farin ne sakamakon fushi da abin bautarsu ya yi da su, don haka suka kira shi don su tuba. Idan kuma saboda ya}i ne sukan ro}i abin bautar ya gaya masu hanyoyin da za su bi su yi nasara. Bikin yiwa mamaci hidima kuwa akan kira shi ne don a yi bikin tunawa da wani mamaci. A lokacin ire-iren wa}annan bukuwa a kan yanka wa abin bauta ire-iren dabbobin da yake bu}ata don ya sha jini (Ibrahim 1986).

A irin wannan bautar ta tsafin mutane gari ba ta gida }aya ba ce kawai, hasali irin wannan bautar ita ce wadda Hausawan da suka fara zama a gindin dutsen Dala a Kano suka gudanar na bautawa Tsunburbura wanda suka ce yana zaune a kan dutsen na Dala, Barbushe shi ne mai kula da wannan bautar. Haka kuma irin wannan bautar ne Maguzawana Kainafara Arnan

Birci suka yi. Kainafara wa]ansu Maguzawa ne da suke zaune a gundumar Duntsenma cikin }asar Katsina (Ibrahim 1986).

Wa]annan Maguzawa suna bauta wa wani abin bauta ne da suka ce yana nan a kan wani dutse da yake tsakiyar garin wai shi }antalle, mai kula da wannan Gunkin ana kiransa Sarkin nima (Ibrahim 1986).

Kainafara sukan yi bikin bautarsu sau }aya a shekara kuma sukan za~i ranar Lahadi ta zama ranar bukin. A lokacin ne za su yanka wa abin bautar ba}in }an akuya don ya sha jini. Sa'ananna su ro}i bu}atunsu idan sun gama tsafin. Duk da kasancewar yawancin Maguzawana sun Musulunta wasu kuma sun shiga addinin Kiristanaci ammana har yanazu akwai wa]ansu da suka ci gaba da wannan bauta.

Wasu Hausawa Maguzawana }asar Katsinar Zamfara suna irin wannan bautar. Wa]annan Hausawa kuwa su ne mutane }asar Kwatarkwashi, wa]annan mutane suna bautar wani abin bauta da ake kira “Magiro”, wanda suka ce yana zaune a kan dutsen Kwatarkwashi. Tsarin bautar Magiro a Kwatarkwashi shi ne idan za a yi bikin tsafi a kan yanka wa Magiro ba}in Sa da ba}in bunsuru don ya sha jini.

Bayan da tsafin gari-gari akwai tsafin gida-gida wanda wasu Hausawa Maguzawa ke yi (shi ba a hana amfani da sashen wani abu mai rai). Daga cikin irin tsafe-tsafe wanda ya fi shahara a tsakanin Maguzawana Kwatarkwashi shi ne tsafin Uwar-gona. Uwar-gona wata aljana ce babba, kuma Uwa a wurin ba}a}en Aljanu. Kodayake Hausawa Maguzawa ba ganin ta su ke yi ba, amma sun }auka wai tana nan a zaune a wani wuri a cikin gidajiyen su. Ita ce tsafinsu na gida wanda suka

gada tun Kakanninsu da Iyaye. Bamagujen da ya ajiye Uwar-gona a gidansa dole ya yanka mata abin da take so don ta sha jini. Yawanci akan yanka mata jar akuya ne ko jana zakara. (Ibrahim 1982 da Bunza 1989) da kuma Hirarmu da Sarkin Noma Alhaji Musa, Mai Shekara 88.

Maguzawa sun ce abin da ya sa suke ajiye Uwar-gona a gidansu shi ne don su sami amfanin gona mai yawa, kuma ta tsare masu amfanin gonarsu daga sata. Kamar yadda Maguzawa suka jauka, duk wanda ya saci amfanin gona ko kayana wani Bamagujen da yake da Uwar-gona zai mutu. Da farko wannan ~arawon zai kamu da rashin lafiya, nan-da-nan sai cikinsa ya kumbure kamar mace mai ciki, irin wannan ciwo ba shi da magani sai mutuwa, wai wannan shi ke hana Maguzawa sata, ita ce kuma take sa da wuya ka ga Bamaguje ya yi sata (Hira da Janmanai, mai shekara 75) a shekarar 2013 watana satumba.

Idan kuma damina ta kusa, bamagujen da yake da Uwar-gona zai je ya yi mata yanka, sa'a nan ya ro}e ta albarkar damina. Ga irin ro}on da Hausawan Kwatarkwashi suke yi wa Uwar-gona a wannan lokacin.

“Muna son a bamu lafiya,

A bamu abin da muka ci,

Muka sha,

Mu yi Sabgar danagi,

Da dawa da gida,

Ki tsare mu”.

Wasu Maguzawana sukan ajiye wani dutse a }ofar gidansu ko kuma a cikin gidansu. A duk lokacin da suke da wata bu}ata sai su zo su yi yanka a kan dutsen, sa'ananna su ro}i bu}atunsu. wani lokaci kuma duk abin da aka yi a gidan,, musamman ma giya, kafin kowa ya sha, ko a kai kasuwa sai

ana fara zubawa a kan dutsen wai don ya sa albar'ka, irin wajannan Maguzawa idan ranatsuwa ta kama su, a gabana Al'}ali akan ce su ranatse da dutsen gidansu. Idan kuma sun san ba su da gaskiya, ba za su yarda su yi ranatsuwar ba. Wai duk wanda ya ranatse da dutsen gidan a kan }arya, ba dai shi ba sai wani.

4.3 Ire-Iren Kan-Gida A {asar Kwatarkwashi

Wannan al'ada ta Kan-gida, da]a]]iyar abu ce a wurin Maguzawa. Ita wannan al'ada ta Kan-gida wani nau'in bautar gargajiya ce wadda ta]auki shekaru aru-aru, Maguzawa na yi a matsayin hanyar bauta ga Maguzawa.

Wannan bauta da Maguzawa kan yi, suna gudanar da ita ne ta hanyar amfani da Al'janai ko iska a matsayin Ubangijin abin bauta, wanda ke tserar da su, ya kuma biya masu

bu}atunsu nay au da kullum. Kan-gida ya samo asali ne tun daga Maguzawana Kwatarkwashi na farko.

Kowace zuriya tana da Kan-gidansu da suka dogara da shi, kuma suke tin}aho da bugun gaba da shi. Kowane gida da irin tsarin Kan-gidansu, da suke bi tare da bin irin sharu]]an da suka gindaya wa kansu, zuwa ga wa]annan abubuwan da suka]auka a matsayin abin bauta. Idan aka sa~a wa wa]annan iskoki da su ke bauta wa to, lalle ne wani abu zai faru, ko sai ya faru, kuma mummunan abu ne zai faru, wanda za a yi hasara mai yawa a cikin wannan gidan da aka sa~a masa.

Bautar Aljanu na Kan-gida a wurin maguzawa ya kasu kashi-kashi domin kowane gida da irin nasu Kan-gidan, wato nasu Aljanun a matsayin Ubangijin abin bauta.

Kuma kowane Aljanu na Kan-gida da lokacin bautarsa da kuma irin alamar da ake masa bauta a matsayin Ubanajinsu mai bas u sa'a kowane lokaci. Don haka yana da kyau a san wasu daga ire-iren Kan-gida da Maguzawana Kwatarkwashi ke bauta wa a matsayin Ubangijin. Kuma a san yadda ake bauta masu. Daga cikin ire-iren Kan-gida da Maguzawa ke bauta wa su ne:

1. Inna
2. Kurjanu
3. Kure
4. Kunkurutu
5. Duna
6. Hajiyar ruwa
7. Magiro
8. Mai dawa
9. Taiki
10. }yauka
11. Ma'yako
12. Anniya da dai sauransu.

Wajannan Aljanu ko iskoki da Maguzawana Kwatarkwashi suke jauka a matsayin abin bauta, duk sun fito ne daga Uwa Jaya, domin dukkansu daga Tsafi ne suka fito.

4.4 Muhimmanacin Kan-Gida

Kafin Musulunci ya bayyana shekaru da dama da suka shu]e Maguzawana Kwatarkwashi suna da iskoki wajana samar da tsaro da tsarkake zuriya da samar da amfanin gona da samar da san'o'insu na gado. Sau da dama suna aiwatar da bautar Kan-gida ne don sun jauke ta da muhimmanaci. Bautar Kan-gida ga jama'ar Kwatarkwashi bauta ce da suke aiwatar da ita don ganin irin yadda take da muhimmanaci ga rayuwarsu.

Da farko bautar ce da suke ganin sai da ita za su iya samun cikakkiyar lafiyarsu. Haka kuma ita ke samar masu tsaron }asarsu da dukiyoyinsu. Wannan bauta ita ce take

tsarkake zariyarsu ta fuskar zina da }arya da cin amana da duk wani abu da suke ganin zai iya zubar masu da mutunci.

Ba wai suna yin wannan bautar don jin da}in rayuwarsu ko ananshuwa ba ne, suna ji ne don taimakonsu a kan wasu matsaloli ne na rayuwar yau da kullum. Wato matsalolin rayuwar duniya. Suna bautar ne don neman taimako daga cututtuka ko ananobar da ke iya damunsu.

Bauta wa wa}annan iskoki na kan-gida yana da matu}ar muhimmanaci a gare su, domin duk irin cuta ko ananoba ko wani muhimmana abu dai zai ga mai wannan bauta ko wata matsala, sun yi imani cewa wannan Ubangijinn da suke bauta wa zai warware masu wannan matsala. Saboda haka duk abin da za su yi sai sun sanr da abin bautar domin ya tsare su daga wannan abu da za su yi. Sannan kuma shi ke ba su labarin abin da zai faru nan gaba, don haka duk abin da za su yi sai sun sanr

da abin bautar tasu. Sannan kuma shi ke faɗin irin yankan da za a yi masa, kuma shi ke da ikon komi da komi.

Maguzawa suna amfani da bautar Kan-gida ne din kariyar gidansu da garinsu gaba jaya daga ma}iya, ko ~arkewar wata ananoba ko cuta. Wannan Kangida zai kare gidan ko garin don gudun kar garin ya kamu. Ana kuma yin wannan ne ta hanyar yanke-yanke a ba Ubangijin jinin dabbobin da kuma giya (burkutu) da tsuntsaye, don su ne Ubangijin ke bu}ata.

Masu wannan bauta ta Kan-gida sun jauka cewa duk al'amarin rayuwa ba ya faruwa sai da yardar wannan Ubangijin na su. Kuma wannan al'adar da suke yi, ta mi}a wuya ga Ubangijinn Kan-gida shi suke kira bauta. (Amadu Magaji na Bukka, mai shekara 69).

4.5 Matsayin Kan-Gida A Da

Maguzawana farko, ba }aramin matsayi suka ba wannan abin bautar nasu na Kan-gida ba, sun }auki wannan addini a matsayin abin bauta, kuma abin girmamawa. Wannan bautar kan-gida Hausawa gabanin hasken Musulunci }asar Hausa, ya nuna mafi yawana Kan-gidan Bahaushe abubuwa ne masu rai ba sandararru ba, kamar ita ce ko duwatsu ba. Wannan zai nuna mana cewa tun fil-azal Bahaushe bai gaji sassa}a gunki ya bauta masa ba. Wani abin al'ajabi a nan shi ne danaganae da wannan bauta ta kan-gida, idan suka ke~e wata dabba, ko suka ce dabba kaza ita ce kan-gidan nan duk }an gidan idan ya kuskura ya ci ta, to sakamakonsa kwana kushewa. Idan ya yi amfani da wani abu daga gare ta ko romonta ko fatarta ko gashinta, sakamakonsa samun matsa nanciyar rashin lafiya. Sannan kuma saboda irin matsayin da suka baiwa wannan bauta ta kan-gida idan Bahaushe ya taras ana wahalar ko tozartar da

kan-gidansu sai kuka, wani ma a nan zai suma, sannan ko nawa aka yi tsada da shi, yana iya biya ya fanashi kan-gidansu.

Wani tsoho da aka ba ni labarinsa a garin Tofa, watau bayan dutse, shakara biyar ke nan da rasuwarsa. Saboda irin matsayin da ya baiwa wannan bautar tasu, na kan-gida, ‘ya’yanasa da jikokinsa sun yi sun yi ya Musulunta, amma }i.

Amma daga }arshe da suka matsa masa da lallashi, domin masu hikimar magana sun ce lallashi ke kai kura gida , sai ya ce a kai shi wurin Sarki ya tambaye shi, idan ya yarda zai Musulunta. Wai shi a tunaninsa idan ya bar wannan addinin nasa na kan-gida wani abu zai same shi.

Saboda haka suke ganin barin wannan bautar gare su, akwai matsala domin har gobe akwai nason ta a zukatansu, duk

da kasancewar sun Musulunta, a imaninsu da kuma tunaninsu wannan abin da suke bauta wa ke yi masu wannan ruwana.

4.6 Matsayin Kan-Gida A Yau

Bautar kan-ida a wurin Maguzawana da ke }asar Kwatarkwashi, bauta ce da suka gada tun daga kakanninsu, kuma tun kafin bayyanar hasken Musulunci (Islama) }asar Hausa. Shigowar addinin Musulunci sai ya sauya hanyoyin gudanar da rayuwar wannan al'umma. Amma da yake addinin Musulunci, addini ne wanda ke tafiya tare da wayar da kan al'umma, wanda duk ya kar~e shi ta hanyar karatu da fatawa da kuma fa]akarwa cikin wa'azi da nasiha, zai bar wasu fitattun ayyukan bautar gargajiya.

Saboda haka ko da Musulunci ya shigo ya taras da Maguzawa suna da tsarin bautarsu ta kan-gida, da wannan dalilin ya sa Musulunci ya yi rauni a wurinsu. Amma

kasancewar }asar na da albarkar noma, mutane daga wasu sassa da ~anagarori na Nigeriya suka dinga zuwa don noma, ta haka ne suka ri}a jawo hanakalin yawancin mutane Kwatarkwashi zuwa addinin Musulunci, suna guje wa bautar Kan-gida zuwa addinin Musulunci.

Har wayau, ta hanyar shirya wa'azi da Malamana Musulunci ke yi suna kira zuwa ga a bauta wa Allah shika]ai, a gujewa bautar waninsa a yi imani da Allah]aya ne. wannan kiran ya taimaka wajen ya]uwar addinin Islam a tsakanin mutane }asar Kwatarkwashi.

Tsarin karatu irin na wancan lokacin ya taimaka }warai, inda za ka taras da Malami daga wani wuri ya kwaso]alibai da dama yana koya masu karatu da rubutu a }ofar gidansa, ko a masaukinsa. Wannan ya yi matu}ar sa wasu daga cikin jama'a Maguzawana Kwatarkwashi gujewa addininsu nag ado zuwa na

Musulunci. Addinin Musulunci ya yi ta ha~aka a hanakali har ya kusa mamaye fiye da rabin jama'ar da ke zaune a }asar Kwatarkwashi.

4.7 Yadda Ake Bautar Kan-Gida

Akwai abubuwa da ake bayarwa ga iskan da ake bauta, kamar dabbobi da wasu abubuwa. Haka kuma akwai batutuwana da ake fa}a idan aka zo wajen kowane aljanu da aka iya }auka a matsayin kan-gida da shi, akwai kirarin da ake yi masa idan aka zo wajen bautar. Ga yadda abin yake:

4.7.1 Inna

Inna wata Aljana ce babba, kuma uwa ce a wajen babba}un Aljanu, kodayake Maguzawa masu bautarta ba ganinta su yi ba. Amma suna }auka cewa tana nan zaune wani wuri a cikin gidajiyensu. Mafi yawancin bishiyoyin da aka fi

samun wannan Aljana su ne, Kuka da Tsamiya da makamanatanasu.

Wannan Aljana doguwa ce kuma ba}a, domin kuwa idan ta so ba mutum tsoro takan sha tsawo da wata bishiya, a kasa ganin iyakarta. Sannan kuma tana iya komawa ba}a ko fara, mutum ya kasa ganin gabanasa. Masu bautar wannan Aljana (Inna), ita ce tsafinsu na gida wanda suka gada tun kaka-dakakanni, kuma dole ne masu bautar Inna a matsayin Ubangijin suna yi mata (Inna) yanke-yanke na irin dabbobin da ta bu}ata a wajen su don ta sha jini. Masu wannan bauta ta Inna suna samar mata dabbobi da tsuntsaye, irin su: tunkiya mai kwalli ko hajiyar tunkiya, ko rago mai kwalli, ko jana zakara. Ana kuma ajiye wa Inna zanae na sa}i da turaren Jan duwala, da madarar ba}ar akuya, da kuma shekararriyar zuma a }ar}ashin rumbu (rehewa) irin matsayi da imani da suka yi da wannan bautar ta

Kan-gida duk cewa sun Musulunta yanazu, idan suka ga iccen kaiwa (kanya) ko na gwandar daji a }ofar gidansu har gobe zai }auke shi ya barjikin gidansu da shi. Saboda irin matsayin da suka }auka a da can, yana ganin idan har aka }ona shi wani abu zai faru a wannan gidan nasu. Saboda irin matsayi da imani da suka yi da bautar Kan-gida idan za su kai ‘yarsu gidan aure ko za a kawo masu ‘yar wani gida da }ansu ya auro Magironsu ne zai taso wannan matar (Amarya) har zuwa }akin mijinta, kuma duk lokacin da za su kai aure ko za a kawo masu kome sanyi (hunturu) kuma kome bazara (ranai) sai ana yi ruwana sama sosai kamar da bakin }warya. Ana kuma sakar ma Inna farar kaza a cikin gida a matsayin godiya. Kuma tun daga wannan rana wannan farar kazar ta haramta ga dukkan zuriyar wannan gida da ke bautar Inna a matsayin Ubangijin.

Kuma Maguzawana Kwatarkwashi suna ajiye Inna ne don su sami amfanin gona mai yawa, kuma ta tsare masu amfanin gonarsu daga sata. Kuma mai bautar Inna in dai Jan gado ne, ba ya tsintuwa ya Jauka, kuma ba ya sata, in kuma ya yi to, cikinsa zai kumbure kuma ya mutu. Idan kuma damina ta kusa Maguzawa masu bautar Inna suna yi mata yanke-yanke a gindin bishiyoyin tsamiya da kuka, bayan sun gama yi mata kirari sai su ro}i albarkar damina.

4.7.2 Kurjanu

Kurjanu wata Aljana ce da Hausawan Kwatarkwashi suke kallon ta a matsayin Dodanniya mai ido Jaya kuma babba ce domin ta yi girman Jaki, kuma geza gare ta, saboda girman wannan aljana ko tafiya ba ta iyawa ballanatana ta yi sauri, tana tafiya ne dakakaka kamar giwa. Wannan Aljana babba ce a

cikin aljanu, sannan ko da rana ko da dare idan ta kalli mutum da idaniyar nan jaya sai ta kashe masa idanu.

Wannan Aljana tana zaune ne a cikin kwama (kogon dutse) a nan ne mazauninta, kuma nan ne masu bauta mata ke yi mata yanke-yanke, watau nan ne muhallinta. Masu wannan Aljana a matsayin kan-gida sukan ke~e mata wani wuri a cikin gida a matsayin muhallinta na cikin gida.

Maguzawa masu bautar wannan Aljana sun jauke ta a matsayin Ubangijinsu mai biya masu bu}atunsu, domin sun jauki wannan bauta a matsayin addininsu na gaskiya wanda suka gada shekaru aru-aru a wurin kakaninsu. Idan magada masu wannan bauta na son fitar da ita don neman bu}ata gare ta, sai a je da bunsuru ba}i, da kaji da giya (burkutu). Wannan Aljana ba kamar sauran aljanu na Kan-gida take ba, domin ita ganin ta ake yi idan ta fito daga cikin kwamar dutsen. Kuma

idan ana son Kurjanu ta fito, kafin a yanka mata wa]ancan dabbobi da aka ambata a baya, to sai ana yanka mata ba}in Sa, kafin ta fito har a nemi wata bu}ata a wurin ta, idan masu ita watau masu bauta mata suka]auka nan ne mazauninta (kogon dutse). In kuma ba ba}in Sa aka yanka ba to mutum baya shekara bai mutu ba kuma ba mai fitar da ita sai Shugabana bautar wanda ake kira Magajin Kara.

A sakamakon binciken nazarin ana sami bayani daga masu bautar wannan aljana cewa mata ce ga aljanu }unkuntu, saboda kasancewarta mata ga }unkutu ita ce ke yi wa ‘yan Magiro kaciya (shayi ko kuidu) in shekara ta yi. Duk inda]an Magiro yake in ya shekara bakwai za a kawo shi nan wurin wannan aljana don yi masa kaciya ko su nawa ne, kuma nan wurinta za su zauna har su warke, yayyensu mata za su ri}a kai

masu abinci, domin su ka]ai ke iya zuwa, maza ba su zuwa wurinta.

Maguzawa masu bautar Kurjanu a matsayin kan-gida basu fitar da ita daga shekara sai shekara, don neman bu}ata gareta. Ba kamar sauran Aljanun da ake yi masu bautar ba, wani daga cikin masu bauta mata idonsa ya kai ga tsiraicin wannan aljana har ya sake zakarinsa ya mi }e, to shi kam tasa ta zo }arshe, domin sai ita wannan aljanar ta tozarta shi kowa ya gama ganinsa, sannan idan zakarin ya kwanata sai shi kuma ya mutu (wato mutumin ya mutu).

Har wayau daga cikin wannan zuri'a ce wato masu bauta wa Aljana Kurjanu ake samun masu]aukar maiki, kuma mutane Kwatarkwashi kawai ke da wannan al'ada, kuma sukan yi ta ne domin su gwada bajinta ga Sarkin Kwatarkwashi. Domin su ka]ai ke iya shiga cikin kogon dutse su kamo maiki a wannan

lokacin, kuma babu wata }asar da maiki ke zuwa shekara zuwa shekara duk }asar Hausa, sai }asar Kwatarkwashi ka}ai.

Ba kowane }an Kwatarkwashi ke iya }aukar maiki ba, sai }an gado wato }an jinsin Magiro, wato wa}annan mutane su ne mutane Bakwanata. Kuma ko a cikin jinsi na Magiro sai wanda Uwarsa ko Ubanasa ba su ta~a zina ba. Sukan ganao wannan ne a ranar da aka haifi jariri, in har }a ne wanda zai iya }aukar maiki za a }afa shi a banagon }aki, idan }a ne zai tsaya ga banagon }akin nan cik ! in ko ya fa}o, ko }an gado ne bai iya }aukar maiki.

Wannan Aljana kamar sauran iskoki ne na kan-gida, ana zuwa neman bauta ko ro}o tare da yi mata kirari, kafin yanke-yanke. Sannan ana sakar mata kaza ko wace iri ce a matsayin godiya.

4.7.3 Kure

Kure wani Aljanu ne kuma namiji. Wannan Aljanu yana zama ne a bishiyoyin tsamiya, da kuka, da jana gamji da kanya da kasa. Kure Aljanu ne wanda Maguzawana Kwatarkwashi ke bauta wa a matsayin Ubangijinnsu, sun yi imani da cewa wannan Aljanu shi ne matsayin Ubangijin mai biya masu dukkan bu}atunsu. Kuma yana jaya daga cikin ba}a}en Aljanu marasa imani da tausayi. Masu bauta masa suma suna yi masa kirari wajen neman bu}ata.

Asalin sunan Kure wata dabba ce cikin danagin dabbobin daji, maccen Kure ana kiranta Kura. Kuma masu irin wannan bauta suna neman bu}ata wurinsa da halayya irin ta kura a wajen bauta masa. Masu bauta wa Kure ba su cika neman bu}atun alheri ga wannan Ubangijin nasu ba, sun fi neman bu}atun mugunta. Kure Aljanu ne da yake iya kashe duk wanda

mai bauta masa ya kawo masa sunansa don biya masa bu}atarsa, shi ya sa duk mai wannan bauta ta Kure ake }aukarsa Maye domin da zarana sa~ani ya shiga tsakaninsa da wani yanazu ya yi sandiyar mutuwarasa.

Kuma gidan da ake wannan bautar a matsayin Kan-gida suna neman jana zakara a saki a cikin gida a matsayin doki ga wannan abin bautar nasu. Kuma tun daga wannan rana da aka saki jana zakara, to duk wani jana zakara ya haramta ga duk }an wannan gida. Kuma ana ajiye masa janata}i da barho, ana kuma yawana ba da }anyen nama ko jana zakara ga jama'a matsayin hidima ga abin bautar (Kure) domin neman biyan bu}ata ga masu bautarsa, kuma masu bautarsa ba su ranatsuwa da wannan Aljanu kai tsaye, in dai ba su da gaskiya. Shi ma kamar sauran Aljanu na Kan-gida, masu bautarsa suna yanka masa jana zakara ko jana bunsuru, a inda suke }auka nan ne muhallinsa. A

duk lokacin da suka je neman bu}ata wurinsa suna yi masa kirari kafin yanke-yanke.

4.7.4 }un}urutu

}un}urutu wani Aljanu ne babba a cikin Aljanun da mutane Kwatarkwashi ke yin Kan-gida da shi, kuma miji ne ga Kurjanu. Wannan Aljanu ba ganinsa ake yi ba, amma masu bautarsa a matsayin Ubangijin sun }auka yana nan zaune a cikin kwarma (Kogon dutse) inda suka }auka nan ne mazauninsa. Wannan aljanu shi ma wani lokaci yana zama a kan bishiyoyi, kamar kuka da tsamiya da kanya ko kaiwa da sauran itatuwa masu bana tsoro ga jama'a. }un}urutu Aljanu ne da ke shiga jikin mutum, kuma sun }auke shi a matsayin abin bauta. Inda suke bautarsa matsayin Ubangijin. Kuma shi ne tsafinsu na Kan-gida wanda suka gada tun Kakanni da Iyaye. Masu wannan bauta suna yi masa yanke-yanke idan masu bauta za su shiga

cikin kogon dutsen, inda suka }auka nan ne mazaunin }un}urutu, sukan yi wata magana ta daban, sukan ce:

“Ubanagi-Sanye muku, masu wurin ne suka zo ga wurinsu.

Dogumar da Kure, kutaho ku sha jini,

Kan-dad-daminar jini ta sabka,

In ji amo in san na ashe kowa.”

Ana gama fa}in haka sai aita jin tsawace-tsawace kuma ba a ganin mai yin su, bayan masu bautar sun shiga cikin kwamar, daga nan za a ga wasu irin tsuntsaye da dama suna fitowa cikin kwamar (kogon dutse). Kuma duk duniya ba irin wa}annan tsuntsaye sai a cikin wannan kwama. Bayan ra}anaiya ta wuce sai kuma a ga wasu tsuntsaye uku sun dira ta kusurwoyin gabas da yamma da kuma kudu, daga nan sai su ~ace a rasa inda suka yi.

Idan kuma da sassafe ne aka je ana son a fito da }un}urutun domin a yi bauta da shi. Bayan ana yi irin waccan maganar da aka ambata a baya, sai a ga kwamar (kogon dutse) ta haske, kamar hasken wuta ya hasko ka, sai tsuma ta kama shi jagorana (magajin Kura) daga nan sai ya kama kirari yana fa}in:

“Sha}iri ba Kya-kyana gado mai shaya,

Manayana kaya manayana ganawo,

Arna ko wani ya sha alwashi,

Ina da mai ganin kwana ya gwada,

Ina wanda shekara ta bayar,

Kai ba gwadin kare bana }aki,

Gwagwa mugunyar }warya,

Kashin ka ba jin, sai yaushi,

Mai mai-mai mai tamage,

Mai doguwa da baki buje."

Masu sha suna kuwa suna kirari don ya fito suna fajin:

“Makkal Malami, wata gawa sai bunus tsululu, mugun zawo da sauransu”.

Da gama wannan kirari sai kowa ya sauka }asa daga dutsuna duk wanda ya tsaya sai dai a }auko gawarsa, ko mai shi ne’. daga nan sai guguwa ta sauko. Bayan ta wuce sai a ga }un}urutu }asa tin kamar rumbu (rihewa) sai kawai a yi bauta tare da shi, inji ‘yana gado, amma a }ar}ashin jagoranacin ubana bauta (Magajin Kara).

Idan kuma mutum ya je ro}o wurin }un}urutu in baka da abin bayarwa, amma }an gado cikin zuri’ar Magajin Kara, sai a je da ba}ar akuya da su kai da madarar ba}ar akuya.

Bayan mutum ya yi maganaganau ga abin bauta, kamar yadda suke cewa:

“Ubangijin-sanye maku, masu wurin ne suka zo ga wurinsa. Doguwa da Kure ku tattaro ku sha labari.

Kuji abin da ya kawo ni.”

Daga nan za a ga abin mamaki, kamar irin su kunkuru da damo ko wata sifa wadda ba a ta~a ganin irinta a sararin duniya ba, sai a cikin wannan kwarmar ta }un}urutu. In kuma mutum ba shi da abin bayarwa, sai ya yi al}awari in Ubangijin ya kai rai shekara ta zagayo zai kai, in kuma lokaci ya yi bai cika al}awari ba, shi ne al}awarin a gare su. Magajin kara shi ne Shugaba mai kula da tsafin gida, domin duk gidan da ake da Kan-gida akwai Magajin kara shugabana zuri’ar bauta na wannan gidan.

Wani bayani da binciken ya samu danaganae da cewa idan Magajin Kara ya rasu (mutu) ya ake za~en wani?

“Idan magajin kara ya mutu, wurin na]in magajinsa ba za~e ake ba, iskoki su ke na]in wanda suke so. Abin da ke faruwa shi ne, wanda ake son ya yi wannan shugabanaci, sai dai kawai a ga jini ya ~arke masa ta baki da kuma hanaci da }yasarsa. (Juwawunsa). Da ganin haka ana san shi ne magajin, sai a je can dutsen da tulunan giya da kaji a yi yanke-yanke da shaye-shaye. Sannan a dawo gida a]auki sanda da walkin gado a ba shi, daga wannan ranar ya zama magajin kara.

4.7.5 Duna

Duna wani Aljanu ne namiji yana da mata da ake kira Anniya. Duna yana]aya daga cikin miyagun Aljanu masu cuta wa al’umma, musamman mata. Masu bauta wa Duna a matsayin Ubana bauta sun]auke shi a matsayin Ubangijin mai

biya masu dukkan bu}atarsu da suke nema a wurinsa ko na alheri ko na sharri. Kamar sauran Aljanu na Kan-gida, masu bautar wannan aljanu sun gajiye shi tun kaka-da-kakanni, don haka masu wannan bauta ta Duna suka }auki abin da muhimmanaci.

Duna da ake bauta wa a matsayin Ubangijin yana hana mata aure idan ya shiga jikinsu. In kuma Duna ya shiga jikin mace babu wani mahaluki mai iya aurenta, kuma shi yake sa wa mutane ciwon farfa}iya, idan ya shafe mutum yana kuma iya kama mace ta ri}a ba}in rai da kowa. Wannan aljanu (Duna) da ake bauta wa yana iya kama mace ya sakammata zubar jini, wato ta ri}a ganin jini kamar tana haila akai-akai.

Ana samun aljanu Duna a bishiyar tsamiya ko kuka, kuma duk iccen da Duna yake samanasa ana samun canjin yanayi a gare shi, yau kaga ya yi ba}i, gobe ka ga ya yi fari. A

cikin gida kuwa ana ke~e wa Duna wuri na musamman wanda ba dukkan mutane ke gitta shi ba.

Ana kuma yi masa yanka a tanadar masa jini a wani kasko, da ba}in gawayi da turare, sannan a samu ba}in }yalle, ana rufe wa}annan ababe da ba}in kyallen ne. Idan kuma masu wannan bauta ta Duna suka yi amfani da }aya daga cikin itatuwana da Duna ke zama samanasi, a matsayin makamashi (abin wuta), wani abu zai faru ko a gidan ko kuma ga shi wanda ya }ebo ko ya saro itacen ko iccen.

Ana yanka wa Duna ba}in bunsuru ko ba}ar akuya ko wata kaza ta musamman. Kuma ana sakar masa ba}ar kaza a matsayin godiya. Sannan ana zuwa wurin shi neman bu}ata, kamar sauran Aljanun kan-gida kuma ana yi masa kirari.

4.7.6 Haji Ruwa

Haji ruwa wata aljana ce wadda Maguzawa ke bauta wa a matsayin abin bauta. Kuma wannan aljana a cikin ruwa take, kuma masunta ke amfani da ita wajen bayar da abokan san'arsu, kuma takan wahalar da masunta. Sannan kuma aljana ce wadda tafi yawana shiga mata ko da kuwa ba tura ta aka yi ba. Wannan aljana idan mace na da ciki tana sa ta mummunan mafarki da ruwa, sai cikin ya zube. Kuma tana iya haddasa ciwon mara ga 'ya'ya mata, kuma idan mace na ciwon mara babu yadda za a yi amfani ya shiga (ta samu ciki).

Masu bauta mata a matsayin Ubangijinnsu suna amfani da ita wajen neman bu}atunsu, suna kuma yanka mata farar agwagwa da nono da sukari. Wannan aljana ba kamar sauran Aljanu na kan-gida take ba, domin a kullum cikin ruwa take. Masu bautar wannan aljana ba su neman ta sai da dare, ko da

rana tsaka, domin a wa]annan lokuttana ne ake samunta. Idan za su yi mata yanka, suna nemanta ne a gefen rafi (gefen ruwa). Ita wannan aljana ta sha bam-bana da sauran Aljanu na kan-gida domin ita sai a gefen ruwa ake nemanta, kuma nan ne mazauninta (muhalli ko wurin zamanta).

4.7.7 **Magiro**

Magiro wani aljanu ne babba a cikin Aljanu, kuma namiji ne. Magiro aljanu ne da ke shiga jikin mutane, musamman ‘yana gado suna yi masa kirari da yanke-yanke idan suna son su fito da shi, daga cikin dutse. Shi ma kamar }un}urutu yake ana fito da shi domin yin bauta. Wannan aljanu ana samun shi, ko yana zama a kan bishiyar tsamiya da kuma kanya da kuma kwanadon daji.

Masu bauta wa wannan aljanu a matsayin Ubangijin mai biya masu dukkan bu}atunsu da suke nema, kuma sun yarda da

cewa ba a bautar Magiro kai tsaye sai ana bi ta hannun jagorana wannan tsafi nasu. Masu bautar Magiro suna ajiye masu durgun zakara ko shilluwar kaza ko zakara mai baki da ja ko ba}ar akuya. Sannan kuma a gidan da ake wannan bauta ta Magiro, idan matanasu suka sami ciki suka haihu ana yin kwana hu}u ana cin salla~i (Tuno) ba a gishiri kuma ba a cin abinci da zafi sai ya huce. Sannan kuma ba a wanaka da ruwana zafi sai na sanyi har kwana arba'in, kuma mai jegon ba ta cin abinci mai zafi har kwana arba'in kuma idan matar gidan da ake bautar Magiro ta sami cikin ba ta }unsa lalle, ko ta~a shi, ba ta yi sai ta haihu. Idan ta haihu, ko da sha za ta yi ta sha, idan kuma ta kuskura ta ta~a lalle da juna biyu (ciki) to cikin nan zai zube.

Kuma ba a }ona iccen kanya da tsamiya da gwandana daji a gidan da ake wannan bauta ta Magiro. Sannan idan }an gidan wato }an gado zai yi aure, ko za su kai ko za a kawo masa

komi sanyi komi bazara (ranai) sai ana yi ruwana sama kamar da bakin }warya. Sannan ba su ba da auren ‘yarsu, sai mijin ya ba da farar kaza da zakaranata ga Amarya. Sannan kuma ranar da za a kai Amarya a gidan mijinta, Magiro ne da kansa zai tasa Amarya a gaba ya kai ta har gidan mijinta. Kuma bayan ya isa gida sai ya zagaya]akin Amarya sau hu]u sannan Amarya ta shiga]akinta. Wannan kaji da anago ya bayar ga Amarya, a nan]akin Amaryar za su tsaya su yi }wai har su }yana}yashe. Shi ma kamar sauran iskoki ne na kan-gida, ana zuwa neman bu }ata bayan ana yi masu kirari.

4.7.8 Maidawa/[antsatsube

Maidawa ko]antsatsube wani Aljanu ne gajiyere, ta}adari kuma mai jana fa]a. Maidawa yana]aya daga cikin fitinannun Aljanu da ke zaune a daji, ana kuma ajiye masa kwari da baka da jaka da malfa da kuma takalmi kagal wato

wato fatar shanau da ‘yar sanda domin shiga daji. Wannan aljanu ana fi samun sa a bisa dutse ko sar}a}iya. Wannan aljanu yana yawana haddasa ciwon daji, (Jan sabara), yana sa mutum barin gida ya fa}a daji.

Maidawa ko Jantsatsube idan ya ga mutum Jaya a daji yana takalarsa da kokawa ko fa}a, idan mutum ya gana shi Jan }arami kuma gajiyere sai ya fa}a masa, shi kuma zai dinga yin }oli-}oli da mutum yana tanadarawa }asa ko yana kayar wa a }asa har mutum ya gaji ya gudu ko ya kasa tashi. Maidawa aljanu ne na daji wanda masu bauta masa suka }auka a matsayin Ubangijinnsu wanda suke bautawa, suna kuma neman taimako a gare shi.

Maidawa ana iya zaunar da shi a cikin gida ko wani wuri can idan masu bautarsa suka yi masa mazauni, kuma masu bauta masa sun yarda da cewa duk abin da ya same su, daga

wannan aljanu ne, kuma shi zai yi masu maganinsa. Masu bautar Maidawa suna gadonsa ne tun iyaye-da-kakanni kamar sauran iskoki na kan-gida yake. Sukan yi wa wannan aljanun nasu yanka na duk irin dabbobin da yake bu}ata domin ya sha jini. Kuma masu wannan aljanu suna sakar masa durgun zakara a cikin gida a matsayin dokinsa. Masu bautarsa suna ajiye masa kwari da baka a wurin da suka }auka nan ne mazaunin wannan aljanu, a kuma ajiye masa tare da turare.

Duk gidan da ake bautar wannan aljanu ba a yin ranatsuwa da shi akan }arya. Sannan kuma idan matar gidan ta sami ciki kafin wani ya sani a cikin gidan, har da ita mai cikin, damisa za ta zo bayan fa]uwar rana, ta kewayar gidan, ta yi }ugi (kuka) ta nan ne suke ganae cewa wata ta sami juna biyu a cikin gidan. Idan kuma cikin ya girma, wannan damisa za ta dawo tsakar dare ta sake kewayar gidan, sannan ta yi }ugi (kuka).

Wannan damisa ke shaida masu cewa ga abin da za a haifa, in namiji ne wannan damisa za ta yi }ugi sau uku, in kuma mace za a haifa za ta yi }ugi sau hu}u. Ta wannan kukan ne za su ganae abin da za a haifa mace ko namiji.

Duk gidan da ake wannan bauta ta Maidawa, ba a }ona itacen kanya da sar}a}iya shi ma kamar sauran iskoki na kan-gida ana zuwa neman bu}ata gare shi, bayan ana yi masa kirari da yanka a yanka a wurin zamansa.

4.7.9 Taiki

Taiki yana }aya daga cikin ba}a}en Aljanu wanda wasu matsafa ke amfani da shi a matsayin abin bauta. Wannan aljanu mugun aljanu ne, mai cuta wa jama'a yana shiga jikin mutane idan mutum yana gigin ganin ku}i, ko wani abu a gidan turawa ya }auka, ko a kan hanya. Ana kici~is da shi ta wannan hanyar,

sannan kuma ana amfani da shi wurin cutawa mutane. Manyan da suka }asaita suna amfani da Taiki, domin idan sun ba shi kanwa shi kuma ya baiwa matarsa. Taiki ba kamar sauran aljanu ba ne na Kan-gida domin kuwa idan aka neme shi ba ya magana sai ana ba shi agwagira, sannan ya yi magana. Matsafa masu amfani da Taiki a matsayin abin bauta, domin samar da ku}in. Ana samun shi a fa}o ko }un}u (suri) domin bai cika son }azanata ba, haka kuma ana samunsa a kogon Kuka. Wannan aljanu masu amfani da shi suna kawo shi gida mma a }aki, domin ya yi masu amon ku}i. Masu amfani da wannan aljanu suna nema masa maiwana zakara ko kuma bunsuru }yasuwa don biyan bu}atunsu. Masu amfani da Taiki a matsayin iskan kan-gida suna yanka masu wa}annan dabbobi a wannan wuri da suka ajiye shi.

Haka kuma masu amfani da wannan aljanu suna cuta wa mutane ta hanyar tura shi, domin ya kumbura su, don a ce sanyi ne, amma shi Taiki ba kamar sauran aljanun kan-gida ba, domin ba ya iya tafiya, sai dai mulmula. Don haka kafin ya isa wani wuri ana }aukar lokaci.

4.7.10 }yauka

}yauka wani Aljanu ne ko iska shi ma yana }aya daga cikin miyagun aljanu, wanda ke shiga cikin }ikin }an Adam daga ‘yan gado. Wannan aljanu ana samun Sa a bishiyar tsamiya ko kuka ko }an gamji ko kanya da sauran bishiyoyi. Masu bautar wannan aljanu a matsayin Ubangijin, suna ajiye shi a cikin kwarma (kogon dutse). Idan suka bu}ace shi a nan za su neme shi. Shi ma wannan aljanu ana neman bu}ata gare shi, kamar sauran iskoki na kan-gida kuma masu shi sun }auke shi a matsayin abin bautarsu. Mafi yawancin masu bauta masa

shi sun gaje shi ne tun iyaye da kakanninsu shekaru aru-aruru da suka wuce. Masu wannan bauta ta kyauka, idan za su fito da shi daga muhallinsa sai an yi tuwon dawa miyar taushe (sure da alayyahu) ana kuma nemo tulunan giya (burkutu), kuma dole ne duk inda Jan gado yake sai ya je wurin ko da ba a gayyace shi ba, kuma sai an yi yanke-yanke.

Bayan ana yi yanke-yanke da shaye-shaye sai kowa ya watse daga cikin kwarma a sauko }asa, sai a bar Maka]a da mai shi da kuma mai kiwon Sa. Bayan an yi masa ki]a da kirari sai ya fito]akaka kamar kundumi (Daki Bunu).

Wannan aljanu idan ya fito nesa da nesa ake yi da shi, don haka ake cewa. “Nesa da nesa kiwon Kyauka”. Don haka akwai tazara a}alla kilomita goma sha biyu tsakanin Sa da mai kiwonsa da kuma maka]ansa, mai shi ka]ai ke iya tsayawa kusa da shi. Kuma {yauka yana rawa, sai dai ba irin {un}urutu ba,

domin shi {yau}a rawarsa kamar tsalle-tsalle take, wato daga nan zuwa can. Har ila yau, duk abin da ya je gabansa ba ya kaucewa, komi tudun abu yana iya tsallake wa ya wuce. Sannan kuma guguwa (iska) tana biye da shi baya koda wane lokaci in dai ya fito. Masu wannan bauta suna sakarwa {yau}a jan zakara a matsayin dokinSa.

4.7.11 Madaku/Mayauko

Mayauko wata aljana ce wadda masu bauta mata suka ce ita matar {yauka ita ma babba ce a cikin aljanu. Wannan aljana ta sha bam-bana da sauran aljanu na kan-gida domin ita ba a gida ake kawo ta ba, tana cikin daji ne. Masu bautar wannan aljana suna zuwa nemanta ne a cikin daji inda suka san tana zama a jikin itace, kamar gwanda daji da sar}a}i da sabara. Idan masu bautar sun shiga daji, suna zuwa ne da sanda su dinga bugun wa}annan itatuwana. Daga nan sai su ji ta yi magana,

amma kuma ba su ganin ta, sai ta ce “wa ke nan?” ni ne, sai ta ce "me kuke nema?" sai ya ce "muna son mu yi bauta da ke", daga nan sai ta ce "me za a ba ni in na fito?" sai a ce "za a baki budurwa da babba ne" da fa]in haka sai a ga guguwa ta fito duk ta murtu}e kar ka ko'ina da ko'ina. Sai kawai ayi ta jin magana na fitowa cikin wannan iska, ya nufo cikin gari, mutane na biye, sai a ji ikan yana fa]in sunayen mutane maza da mata, babba da yaro, duk wanda ya ha]u da shi sai aji yana fa]in wannan wanae ne, ko wace ce wance ce? sai ya gama fa]in kowa da kowa, sannan ya ambaci sunan wani da wata ya ce, “wane da wance su za a ba ni”.

Idan suka ga cewa bas u iya bata wa]annan mutane, sai su bi Iskan da duwatsu suna jifa, tana kuwa, tana fa]in “kunci amanaita” hart a koma inda aka fito da ita. Shi ke nan ba za a

sake neman ta ba sai ba}i, kuma su magadan ne ke yi mata hakan.

Mayako wata Aljana ce wadda masu bauta mata ke bauta a matsayin Ubangijinnsu abin bautawa da suka gada tun kaka-da-kakanni. Duk da cewa masu bautar ta ba ganin ta suke yi ba, amma suna yarda da ita, kuma sun yarda da cewa duk abin da ya same su daga gare ta ne.

Masu bautar wannan aljana a matsayin kan-gida suna zuwa wurin ta neman bu}ata kamar sauran iskokin kan-gida. Sannan kuma ana sakar mata maiwana zakara a matsayin dokinta.

4.7.12Anniya

Anniya wata aljana ce da masu bauta mata suke kallon ta a matsayin mata ga aljani Duna, kuma ‘ya ga Inna, wadda masu

bauta mata ke Jauka a matsayin abin bauta na kan-gida. Wannan Aljana kamar sauran Aljanu na kan-gida, masu bautar ta don neman biyan bu}atunsu nay au da kullum sun Jauk ta a matsayin Ubangjinnsuu.

Anniya Aljana ce wadda aka fi samun ta a bishiyoyin tsamiya ko kuka ko jan gamji ko kanya ko lula da sauran itatuwan da suka ji~inci wurin zaman iskoki. Masu bauta mata a matsayin Ubangjin sun yi imani da cewa ita take ba su lafiya da kuma kare su daga dukkan cututtuka, suna yi mata hidima kamar yadda sauran mutane suke yi wa ajanun da suka Jauka a matsayin kan-gidansu hidima.

Sannan kuma sun Jauka ita ce mai ba su labarin abin da zai faru mai kyau ko maras kyau. Ita ma Anniya kamar sauran iskoki na kan-gida ana neman mata ba}ar kaza, ko ba}in zakara ko ba}in bunsuru don nuna godiya ga irin biyan bu}atun da ta

masu. Ana sakar wa Anniya ba}in zakara a cikin gida a matsayin doki.

4.8 Yadda Ake Ro}on Bu}atu Zuwa Ga Aljanun Kan-Gida

Akan yi kirari ga wa}annan iskoki, kuma ana yanka masu wata dabba idan aka zo neman bu}ata gare su, kowanne aljani yana da irin nasu kirarin da mabiyan su ke yi masu. Amma kafin fara kirarin aljanun da ake nema ko bu}ata, idan masu bautar suka so akwai wani kirari na daban da suke yi, ba lalle ba ne sai an yi shi. Wai a zaton su wannan kirarin }arin kusanci ne a gare su zuwa ga wa}annan iskokin. Ga irin maganganun da su ke yi kafin su yi wa aljanu kirarin na musamman.

Jibrilu Jinka ya ilu,

Waljinnu jinka ya }isu,

Ya sassagumin sagama,

Sagagun sagun, mintar jinnu aljanu, iska,

Ya kash'alu, ya rokaya'ilu ajib,

Ya yayata-yayata sabiyan ba}a}en aljanu".

Saboda haka ga ire-iren kirarin da ake yi wa kowane Aljanu idan an zo neman bu}ata gare su kamar haka:

4.8.1 Inna

Masu wannan bauta ta Inna a matsayin kan-gida, idan sun je neman bu}ata ko ro}o a wurin wannan aljana suna zuwa da tunkiya mai kwalli ko farar tunkiya ko rago mai kwalli da jan zakara domin neman biyan bu}ata ga wannan Aljana. Kuma kafin a yanka wa}annan dabbobi sai an yi mata kirari kamar haka:

“Duhun duhuna, uwar duhu,

Ta mace mai kurancin }arfi,

Kina kashe gidan malamai ana fa}in Allah ne,

Hurun-hurun kale dawakin Sarki,
Garma ba sawaiba,
Yanzu gaba zama ba tafiya,
Talalla~iyar kashi ba a faɓi ba, rai ya ~aci,
Dan~al kashin zaune,
}uduji ~ata zuciyar mai gona,
Inna uwa ma ba }a mama,
Tafiya ba taki ba, kin ari takalmi,
Domin shiga ba a saki ba,
Nan mai }arfi, mai mai da abin wani naki,
Doguwa shanye jini ki bar wa yaro fata,
Kowa ya bar gida, gida ya bar shi,
Ni adda ke ina tsoronki,
Kowat ta~a ki a ga kama tai,

Ga mu ga Allah ga mu gare ki,

Maza-maza da gaggawa biyan bu}atar da nike nema gare ki.

Ana gama wannan kirari sai a yanka wa}annan dabbobi, in kuma bu}ata ta biya, sai a zo da turare da jan zakara da ba}ar akuya, domin yanka wa gare ta. Ana kuma zuwa da madarar ba}ar akuya da shekararriyar zuma domin bai wa wannan aljana.

4.8.2 Kurjanu

Masu bautar Kurjanu a matsayin Ubangijin ko a matsayin kan-gida, idan har suna son fito da ita daga inda take, a lokacin da suka je neman bu}ata a wajen ta, kafin su nemi bu}atar da ta kai su, sai an yanka mata ba}in Sa, sannan ta fito, idan kuma ba shi aka yanka ba, to mutum ba ya shekara bai mutu ba. Idan kuma har ana yanka mata ba}in Sa ta fito, sai kuma an je da

bunsuru ba}i da kaji da giya (burkutu) domin yanka mata.
Kuma kafin a yanka wa]annan dabbobi sai an yi mata kirarin da
masu bautar ke yi kamar haka:

“Kurjanu matar magiro,
Mugunyar rijiya kike sai kin kashe mai yasarki,
Gajera kike ba gajerar banza ba,
Itatuwa ka kwana da wuta,
In don }iraruwa sai toka,
Kurjanu matar Magiro,
Sayen gau]e kike mai wuyar gina,
In ba a kare ba, a dur}une,
Jiraga kike fa}on iyakar gona,
Kurjanu matar Magiro,
Kwama at taki ba zama na kogo ba,

Gamu ga Allah, gamu gare ki.”

Bayan an gama wannan kirari sai a yanka wa]annan dabbobi, a kuma ro}i bu}atar da ake nema gare ta. In kuma bu}atar ta biya, sai an sake zuwa da irin dabbobin da aka ambata a sama, in kuma ba haka ba, to mutum ya zai mutu.

4.8.3 Kure

Masu bauta wa Kure a matsayin kan-gida idan sun je neman bu}ata ko ro}o wurinsa, suna zuwa da jan zakara domin yanka wa a muhallinSa, inda masu bautar suka]auka nan ne mazaunin wannan Ubangijinn nasu, kafin a yanka wannan zakara ana yimasa kirari kamar haka:

“Kure ba}in rafi,

Gazau ba–kya-kyai,

]an yau da naka, jibi ma da naman shanu,

Iri-irin gutsin-gutsin ta koma jiba,
Jan guttin jin, jigawa nama,
Gutsittsire kamar ba bata,
Kafi na jima ya zama ku]ji,
Rikici guda, sai shegen da ka biyan bashi,
Ka sha ruwa ka ci karwa
Tauna garaza-garazan,
Ha]iya da sauran kwana,
Ga mu ga Allah ga mu gare ka.”

Bayan an gama wannan kirari sai aro}i bu}ata, a kuma yanke wannan zakara. Idan kuma bu}ata ta biya sai a je da jan bansuru a yi godiya a yanka.

4.8.4 {un}urutu

Idan masu bautar {un}urutu za su je neman ta a wajen wannan Ubangijinn nasu, sukan je da ba}ar akuya da ba}ar kaza da farin zakara domin yanka wa ga wannan Ubangijin nasu. Ga irin kirarin da suke yi kafin a yanka wa]annan dabbobi sai a yi kirari kamar haka:

“Allah sanye maku,

Masu wurin ne suka zo ga wurinsu,

Doguwa da Kure ku taho ku sha jini,

Kan da daminar jini ta sabka,

Inji amo in san na ishe kowa,

Sha}iri ba kya-kyai gado da mai shiya,

Manya na kaya, manya na ganwo,

A nan ko wani ya sha alwashi,

Ina da mai ganin }wam ya gwada?

Ina wanda shekara ta bayar ?

Kai ba a gwadin kare ba na }aki,

Gwa-gwa mugunyar }warya,

Kashinka ba jini sai yaushi,

Mai mari-mari mai tanage mai doguwa da baki bu}e,

Tsululu mugun zawo,

Makal-malamai, wata gawa sai bunu."

Ana gama wannan kirari sai a yanke wa}annan dabbobi a inda mazauninsa yake, kuma nan inda mazauninsa yake a kwai sandar }arfe da dan}una da zappa kala-kala a saman sandar, kuma saman wannan sanda ake masa yanke-yanke, inda wa}annan ababe suke. Kuma gindin wannan sanda akwai karhi (tulu) na giya (burkutu), ita kuma wannan sanda ta jan }arfe ce.

Idan kuma bu}atar ta biya bisa abin da aka ro}o, ana zuwa da irin dabbobin da aka ambata a sama domin yin godiya a kuma yanka su.

4.8.5 Duna

Masu bautar Duna a matsayin Kan-gida suna yi masa yanke-yanke domin tanadar masa jini a wani kasko. Idan masu wannan bauta suka je neman bu}ata ko ro}o a wajen wannan Ubangijin nasu suna zuwa da ba}in gawayi da turare, sai a sami ba}in }yalle da ba}ar tasbaha a ajiye wajen da masu bautar suka }auka nan ne mazauninsa. Ga kuma irin kirarin da suke yi masa idan sun je wannan wurin ro}o, kamar haka:

“Duna ba}in dare shigar korarre,

Duna kunun guba a sha ba a kwana ba,

Duna ba}in ruwa mazowa ga~a,

Duna mijin Anniya ya gaba mai dana-da-nan,
Haba ! Duna }an }anakama,
Haba : Duna }an Doguwa, zaburo kashe Duna,
Yo gaba babban mutum, Duna duhu ya yi ma,
Haba! Duna ~aleri, zaburo zakin Anniya,
In dai }an zakarana Duna ne a ci shi ana Zullumi,
Ba}ar tafiya sai kai Duna,
Gamu ga Allah, gamu gare ka".

4.8.6 Haji Ruwa

Masu wannan bauta ta Haji ruwa a matsayin Kan-gida suna amfani da ita wajen nema ko ro}on bu}atunsu, suna kuma yanka mata farar agwagwa da nono da sukari. Masu bautarta ba za su neme ta ba sai da dare ko da rana tsaka, kuma a gefen ruwa (rafi) suke neman ta, su yi mata yanka. Idan sun je wurin

yi mata wannan hidimar ga irin kirarin da suke yi mata, kamar
haka:

“Kura mai tsohon laifi,

Kura mai shiga gari da kirari,

Kura Jaurin rana, idan dare ya yi a kwanace,

Dila ke shanya ha}o dawa,

Maiki ya diro Anagulai ku gudu,

Haba! Haji ruwa ni adda ke ina saunarki,

Biyar bu}ata ga Allah ni ke nema gare ki,

Gafararki mai goyo ko mai ciki ga Aljanar ruwa".

Daga nan sai masu bautar su ro}i bu}atarsu, sai su
yanake agwagwar bayan sun gama yimata wannan kirari.

4.8.7 Magiro

Idan masu bautar Magiro a mtsayin Kan-gida suka je neman bu}ata ko ro}on wani abu na alheri, sai ana je can Kwamarsa, za a tafi da sukari da turare da zakara. Sannan sai Magajin kara ya Jaga kansa sama ya dubi iccen wurin wanda suka Jauka nan ne mazaunin Magiro, sai ya fara kirari yana cewa:

"Gajiyere ba dawa ba sare,

Gajiyere ba dawa Jan Inna,

Da kai aka zuwa da kai aka dawowa,

In kan zuwa ma zuwa, in ba ka zuwa na fasa Magiro,

In ka yarda mu dawo, in baka yarda ba mu kwana can,

Wani gado yafi aro,

Yaro ko da mai hawa ga doki,

Ba dokin hawa ba dokin mutuwa,

Ga mu ga Allah, ga mu gare ka Magiro”.

Magajin Kara zai ce “ya Ubangijin, yadda aka zalunci wannan bawa naka kuma ya kawo mini wannan bu}atar ka kar~i ro}onsa. In kuma bu}ata ta biya ana zuwa da zakara biyu domin yankawa.

4.8.8 Maidawa/Dantsatsunbe

Masu wannan bautar ta maidawa a matsayin kan-gida idan sun je ro}o a wajen wannan Ubangijin nasu, suna zuwa da ja da ba}in zakara domin yankawa a inda suka }auka nan ne mazauninsa, kuma kafin a yanka wa}annan zakarun sai sun yimasa kirari kamar haka:

“Gajiyere ba dawa }an Inna,

Gajiyere basare na Bafillita,

Ku gyara gida, ku gyara daji,

Gyarana gidanku bana a zama ba,

Daga dawa sai dawo, daga dawa sai laddi (daji),
Sheki kale ba a sa maka hananu sai dai a sa kara daga
nesa,

Na bafillata haba ! Jan tsatsunbe gajiyere,

Daji da kai ake zuwa,

In ka so mu dawa, in ba kaso ba mu kwana can,

Na bafillata kwari dab aka naka ne,

Gajiyere mai dawa Jan Inna,

Gamu ga Allah gamu gare ka."

Daga nan sai masu bautar su yanake wa]annan kaji bayan
sun ro}i bu}atarsu. In kuma bu}ata ta biya sai ajiye da wa]ansu
kaji domin yankawa tare da yin godiya ga wannan Ubangijin
nasu.

4.8.9 Taiki

Masu amfani da Taiki a matsayin Kangida suna nema masa maiwana zakara ko kuma bunsuru }yasuwa don biyan bu}atun da suke nema gare shi idan sun je }o. Masu amfani da shi suna yanka masa wa}annan dabbobi ne a wurin da suka }auka nan ne mazaunin sa.

Ga rin kirarin da suke yimasa kafin su yanka wa}annan dabbobi kamar haka :

"Cika suri sa }asa lokoko,

Ya kai mai sungum da }eyar raggo,

}aryar ku manaoma,

Ko akwai wanda ya }au alwashi ga Taiki,

Yaka na uwar gona,

Haba ! kashe tafi gilme, maiki mai hanagen nesa,

Anagulu kake ba ka saukan banaza na uwar gona,

Gamu ga Allah gamu gar eke.”

Sun gama wannan kirari sai su yanake wa]annan dabbobi.

4.8.10 {yauka

Masu wannan bauta a matsayin kan-gida suna neman bu}ata daga wannan Aljanu kamar sauran iskoki na kan-gida, kuma idan za su nemi bu}ata ko ro}o a wajen shi sai ana yi tuwon dawa miyar taushe, ana kuma nemo tulunan giya (burkutu), da ba}ar kaza da fara, da kuma jana zakara. Kuma ana yanake wa]annan kajin ne a saman wata sanda ta }arfe, mai kamar ta~arya, kuma a sannan kan Kyauka wannan sanda take. Ga irin kirarin da ake masa kafin a yanka wa]annan kaji kamar haka:

“Kyauka dutse kukke ba ku]aukuwa }ungurmi,

Itatuwa abincin giwa, in ta }i ci ta kwana da yunwa,

Ra~e ka kashe mugu kake na madaku,

Ba ka gasuwa]an arne jikan arne,

Idon ka barkatai mugu kake,

Kiwon ka nesa da nesa,

Gamu ga Allah, gamu gare ka.

Daga nan sai a yanake wa]annan kaji, bayan ana ro}i bu}atar da ake nema gare shi. In kuma bu}atar ta biya sai a zo da ba}ar kaza da fara, da jana zakara, sai a yi godiya a kuma yanka wa]annan kaji.

4.8.11 Madaku/Mayako

Idan masu bautar wannan Aljana “Mayako” a matsayin Kan-gida, suna son fitar da ita don neman bu}ata ko ro}o gare ta, sai ajiye da bunsuru ba}i da kaji da giya (burkutu) a cikin

daji domin yankawa ga wannan aljana. Ana kuma zuwa da sanduna ana bugun itatuwa inda mau bautar suka Jauka nan ne mazauninta, sannan sai aji tana kuwa, duk da cewa ba su ganinta sai ta ce “wa ke nan?” sai Magajin kara ya ce ni ne, ita kuma sai ta ce mi ka ba ni? “sai magajin Kara ya ce, “budurwa da babba ne za a baki in ki ka fito”.

Daga nan sai Magajin kara ya kama yi mata kirari kamar haka:

“Mayako matar }yau}a,

Burar kare ki ke shiga da lalama fita da Allah wadai,

Dolo ki ke uwar din~ulu,

Kashe mai wankin Jiwa,

Kin kashe Malami da guntun }ashi,

Aljanun mutum abin bautawa Mayako,

Ga mu ga Allah, ga mu gare ki”.

Magajin kara na gama wannan kirari sai ta ce “wane da wance za a ba ni”, sai ta ambaci sunan wani saurayi da budurwa ta ce “su za a ba ta in suna son wannan bu}ata ta biya”. Daga nan idan Magajin Kara da ‘yan gado sun ga bai dace a ba da wa}annan da ta ambata ba, sai su yi ta jifar ta tana kuwa, tana }ara har su bar jin }ararta, alamar cewa ta gudu. Kuma ba za ta sake fitowa ba sai shekara ta zagayo.

4.8.12 Anniya

Masu bautar wannan Aljana a matsayin kan-gida suna zuwa neman bu}ata gare ta, kamar sauran iskoki na Kan-gida. Ita ma ana zuwa da irin dabbobin da take bu}ata, idan an je ro}o ko neman wata bu}ata. Ana zuwa da ba}ar kaza, ko ba}ar akuya ko ba}in bunsuru domin yankawa gare ta. Masu wannan bauta suna yi wa wannan Aljana kirari kamar haka:

“Anniya ta dogon dutse,
Ba}a-ba}a sha kala,
Ba}a mai kallabi da tumbin yaro,
Babba}un ruwa abin ji}on ba}ar rama,
Katakore zakarana tsafi, tun ba’ a yanka ka ba
Yara sun }oshi da hanaji,
Tuku-tuku mugun icce baki kama ba
Kin turmu }e tsohuwa da haya }i,
Kashinki ba jini sai yaushi,
Kamu ba naki ba, lasa uwar mai ya }i,
Sagada-sagada mugun doki, gaba kai ba baya kai,
Kuma ina kai a ganae kanki, Anniya ta dogon dutse,
Agalemin bushiya kike abin zaman tsinannu,
Kuyyana gujiya abin tonon ga kurege,

Ba}a-ba}a ba-sha-kala,

~allallen masaki kike abin zuba ma kaji tarke,

Anniya uwar mai ya}i,

Ni adda ke ina saunar ki, anniya ta dokogon dutse,

Jini sar! Gamu ga Allah, gamu gare ki".

Da gama wannan kirari sai a ro}i bu}atar da ake nema,
bayan ana yanka dabbar da aka zo da ita, kuma ana yin wannan
yanka ne a wurin da aka]auka nan ne muhallinta, wato
mazauninta.

4.9 NA[EWA

A wannan babi na hu]u an bayyana ire-ren Kan-gida a }asar Kwatarkwashi. Sannan an yi bayanin iskoki na Kan-gida da wuraren zamansu da kuma irin hidimar da ake yi masu. Kuma an yi bayanin yadda Maguzawa ke bautarsu a matsayin addininsu na kan-gida a gargajiyance. Bayan haka an yi bayanin yadda ake neman bu }ata gare su, da kuma irin kirarin da ake yi masu, da kuma irin dabbobin da ake sakar masu a cikin gida a matsayin doki. Ana kuma yi byanain irin dabbobi da tsuntsayen da kowanensu ke bu }atar a sakar masa, ko kuma a yanka masa.

Tushen Bayani

1. Aliyu Muhammad Bunza, (1989) Kundin binciken neman digiri na biyu Jami'ar Bayero Kano, Haya}i Fidda na Kogo.
2. Aliyu Muhammad Bunza, (2006) Gadon Fe]e Al'ada.
3. Ibrahim Sani Muhammadu, (1982) Kundin binciken neman digiri na biyu Jami'ar Bayero Kano, Danaganatakar al'ada da addini tasirin Muslunci kan rayuwar Hausawa.
4. Garba Aliyu Augurta, (2006) Kundin binciken neman digiri na farko Ahmadu Bello Zariya, Magiro da ire-irensa a }asar Kwanatagora.
5. Hira da Amadu Magaji na bukka Unguwar Musulmi, Tofa. Ranar Jumu'a da }arfe 4:00 na yamma 20/08/2013.

6. Hira da Malka bayan dutse Tofa, Ranar Lahadi da }arfe 8:30 na dare 22/08/2013.
7. Hira da Haruna Jan Manai, Kwatarkwashi, 04/09/2013 da safe.

BABI NA BIYAR : Ta}aitawa Da Sakamakon Bincike

5.1 Kammalawa

Kamar yadda na ce a baya burin wannan babi na }arshe watau babi na biyar, Hausawa kan ce komi yai farko zai yi }arshe, kuma akan ce “Komi nisan dare gari zai waye” ko kuma “Komi nisan jifa }asa za ta dawo”, a larabce ma akan ce “Intaha” sun tu}e. Wannan Karin maganar haka take. A nan ne Allah (S.W.A) mai kowa mai komai ya kawo }arshen wannan aiki, ko bincike nawa.

Wannan bincike nawa na gabatar da shi ne akan “Tsafi ko Magani: nazarin Kan-gida da Nau’o’insa a }asar Kwatarkwashi”.

A wannan babin zana dun}ule dukkan abin da wannan kundin ya }unsa a ta}aice bi-da-bi domin su}in fahimta.

Wannan kundin yana }auke da babi-babi guda biyar ne. a babi na }aya ana yi shimfi}a ne tare da kawo bitar ayyuka da suka gabata da manafar bincike da muhimmanacin bincike da kuma dalilin bincike.

A babi na biyu ana yi shimfi}a ne tare da kawo tarihin }asar Kwatarkwashi da ya ha}a da asalin kafuwar }asar, da matsayin }asar ta Kwatarkwashi a yau.

A babi na uku, ana yi shimfi}a ne tare da kawo ma'anar Tsafi da kuma kawo ma'anar magani da ma'anar Kan-gida.

A babi na hu}u kuwa ana yi shimfi}a ne tare da kawo dalilan da suka haddasar da bautar addinin gargajiya ga Bahaushe da kuma yadda Hausawa ke addinin gargajiya da kuma ire-iren kan-gida a }asar Kwatarkwashi da muhimmacin Kan-gida da kuma matsayin Kan-gida a Da, da kuma a yau, da

yadda ake bautar Kan-gida da kuma yadda ake ro}on bu}ata zuwa gare su.

Shi kuma wannan babi na biyar wanda shi ne na }arshe, na yi }o}arin na]e kundin ne na kuma kamala, tare da kawo wa]anda na yi hira da su a wajen gudanar da wannan kundin bincike, tare da kuma littafai da sauran abubuwan da na duba a yayin gudanar da wannan bincike.

A }arshe, ina fatar wannan kundin bincike zai taimaka wa wannan sashe da kuma]alibai 'yana'uwana, da duk wani mai sha'awar nazarin wannan harshe, domin sani ko ganao yadda mutane Kwatarkwashi suka gudanar da wannan bauta ta Kan-gida a }asar Kwatarkwashi.

MANAZARTA

- Bunza, A.M. (1990), Haya}i Fdda na Kogo: Nazarin Siddabaru da Sihirin Hausawa. Kundin digiri na biyu, Jami'ar Bayero Kano.
- Bunza, A.M. (1995), Magungunan Hausa a Rubuce: Nazarin ayyukan malamana tsibbu. Kundin digiri na uku, Jami'ar Bayero Kano.
- Bunza, A.M. (2006), Gadon fe]e Al'ada. Tiwal Nigeria Limited Surulere Lagos.
- Garba, S.A. (2006), Magiro da Ire-irensa A }asar Kwanatagora. Kundin neman digiri na farko. Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya.
- Garba, S.A. (2006), Al'adun Shekara-shekara A }asar Hausa. Kundin Bincike digiri. Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya.
- Gobir, A.Y. (2012), tasirin Iskoki ga Cutuka da Magungunan Hausawa: Kundin Binciken digiri na uku. Jami'ar Usmanau Janfodiyo, Sakkwato.

- Gulbi, A.S. (2003), Tsafe-tsafe Democrajiyya: Takarda da aka gabatar a taron }asa a farko da Cibiyar Nazarin Harsuna Nijeriya, Jami'ar Bayero Kano ta shirya a kan harshe da Adabi da Al'ada.
- Halima, A. (1980), Camfi a }asar Hausa, Kundin bincike. Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.
- Ibrahim M.S. (1982), Danaganatakar Al'ada da Addini: Tsarin Musulunci kan Rayuwar Hausawa ta gargajiya, kundin neman digiri na biyu. Jami'ar bayero Kano.
- Isa, A.S. (1981), Ta}aitaccen Nazari kan Maguzawa da Al'adunsu, kundin digiri na]aya. Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.
- Lawali, D. (2002), Auren Gargajiya a }asar Kwatarkwashi, kundin digiri na]aya. Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.
- Madauci, I. et-al, (1968), Hausa Customs. N.N.P.C., Zariya.
- Muhammad, U. (1998), matsakaicin Nazari A Kan Al'adun Maita a }asar Hausa, kundin digiri na]aya. Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.

- Sudana, I.A.S. (2000), *Magani da Siddabaru Cikin Rubutattun }agaggun Labarun Hausa, kundin digiri na biyu.* Jami'ar Usmanau Janfodiyo, Sakkwato.
- Salmanau, M.S. (1988), *kainafara Arnan Birci, kundin digiri na jaya.* Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.
- Sudana, I.A.S. (2008), *Jiya ba Yau Ba: waiwaye A Kan Al'adun Matakan Rayuwar Maguzawa Na Aure da Haihuwa da Mutuwa, kundin digiri na uku.* Jami'ar Usmanau Jafodiyo Sakkwato.
- Shehu M. (2013), *Dabbobin Ruwa A Maha}in Magungunan Gargajiya. Takarda da aka gabatar a taron }ara wa juna sani a Sashen Koyar da Harsuna Nijeriya,* Jami'ar Usmanau Jafodiyo, Sakkwato.
- Shehu, B.M. (2006), *Kamananu Tsakanin Farfaru da Babba}un Aljanu (ISKOKI), kundin digiri na jaya.* Jami'ar Ahmadu Bello Zariya.

SUNAYEN MUTANE DA NA YI HIRA DA SU

1. Malam Amadu magaji Bukkoki Unguwar Musulmi Tofa
2. Malam Amadu }wazo Gwamna Tofa
3. Malam Haruna Jan Manai Kwatarkwashi
4. Malam Isa Anane Bayan dutse Tofa
5. Malam Dakashe Janadutse Tofa (Dawa)
6. Malam Lawali Bukkoki Tofa
7. Malama Malka Bayan dutse Tofa
8. Malam Musa Mai dodo
9. Malam Makau Gidan gona
10. Jabiru Gidan Sarkin Noma Dashi
11. Alhaji Musa Sarkin Nomana }asar Tofa
12. Malam Musa Anane Mahalbi Kwatarkwashi
13. Malam Makau.